

**Чернівецький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету**

Кафедра фінансів, обліку і оподаткування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОГО МОНІТОРИНГУ ПРИ ФОРМУВАННІ
ТА ОЦІНЮВАННІ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ»**

на матеріалах Преміум відділення УкрСиббанку №219, м.Чернівці

Студента 2 курсу, 704 групи
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа, страхування
та фондовий ринок»
освітньої програми «Фінансовий
моніторинг та податковий
менеджмент»

Дяконовича Дмитра
Івановича

Науковий керівник:
(к.е.н., доцент)

Табенська Юлія
Володимирівна

Завідувач кафедри:
(д.е.н., професор)

Чорновол Алла
Олегівна

Чернівці 2024

АНОТАЦІЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студента Дяконовича Дмитра Івановича

Кафедра фінансів, обліку і оподаткування ЧТЕІ ДТЕУ

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Тема роботи: «Особливості банківського моніторингу при формуванні та оцінюванні фінансової стійкості банків України»

Анотація

У науковій роботі розглянуто теоретичні засади банківського моніторингу оцінювання фінансової стійкості банків, зокрема проаналізовано організаційні аспекти проведення фінансового моніторингу в банках. Досліджено оцінювання фінансової стійкості як складову управлінського процесу, а також здійснено порівняльний аналіз методів її оцінювання. Проведено дослідження антикризових заходів та фінансової стійкості банків у сучасних викликах, а також розглянуто інструменти, що застосовуються Національним банком України для регулювання ліквідності банківської системи. У перспективному розділі проаналізовано поєднання вітчизняного та зарубіжного досвіду консолідованого нагляду, визначено проблемні аспекти та окреслено шляхи вдосконалення у межах теми дослідження.

The summary

The scientific work examines the theoretical foundations of bank monitoring for assessing the financial stability of banks, in particular, the organizational aspects of the implementation of bank financial monitoring are highlighted; the assessment of financial stability of banks as an element of management was studied; a comparative description of the methods of assessing the financial stability of the bank has been compiled. An analysis of the anti-crisis and financial stability of banks in the face of challenges was carried out, as well as the tools of the National Bank of Ukraine for managing the liquidity of the banking system. The prospective section examines the coexistence of foreign and domestic experience of consolidated supervision, highlights problematic issues and ways of improvement on the topic of research.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО МОНІТОРИНГУ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ	8
1.1. Організаційні аспекти здійснення банківського фінансового моніторингу	8
1.2. Оцінювання фінансової стійкості банків як елементу управління	12
1.3. Порівняльна характеристика методів оцінювання фінансової стійкості банку	16
Висновки до розділу 1.	20
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ НБУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ	22
2.1. Порівняльний аналіз антикризової та фінансової стійкості банків: визначення специфіки управління	22
2.2. Оцінка ризиків фінансової стійкості банківської галузі в умовах тривалих викликів	27
2.3. Моніторинг інструментів НБУ для управління ліквідністю банківської системи	32
Висновки до розділу 2.	39
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ НАГЛЯДУ ЗА ОЦІНЮВАННЯМ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ	40
3.1. Консолідований нагляд: зарубіжний та вітчизняний досвід	40
3.2. Оцінювання фінансової стійкості банківських установ в аспекті надійності депозитних вкладів	47
3.3. Експрес-діагностування фінансової стійкості банків на основі застосування методів непараметричної статистики	53
Висновки до розділу 3.	58
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із ключових викликів, що постають перед вітчизняною банківською системою, є забезпечення належного рівня її фінансової стійкості, що дозволяє банкам ефективно виконувати свою роль у постачанні економіки необхідними фінансовими ресурсами.

Різкі зміни ринкової кон'юнктури несуть загрозу не лише прибутковості банківської діяльності, а й самому їх існуванню. Основними чинниками припинення діяльності банків є їх нездатність ефективно управляти ризиками у банківській системі та виконувати власні зобов'язання, що зумовлено недостатньою ресурсною базою фінансово-кредитних установ.

В умовах економічної нестабільності, волатильності фінансового ринку, зростання складності банківських продуктів та посилення міжбанківської конкуренції виникає потреба у більш детальному аналізі фінансової стійкості банків. Провідну роль у розробці методології оцінювання фінансової стійкості банківських систем відіграють Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. У межах програми FSAP (Financial Sector Assessment Program) ці організації закликають міжнародну спільноту до активнішої співпраці в сфері моніторингу фінансової стійкості держав, сприяючи розвитку методичних підходів до її оцінювання та ефективного впровадження у різних країнах.

Деякі країни вже впровадили та активно вдосконалюють власні методики оцінки фінансової стійкості банків. Зокрема, центральні банки Франції, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Іспанії, Великобританії та інших держав здійснюють моніторинг і публікують відповідні звіти.

Варто зазначити, що ключові аспекти оцінювання фінансової стійкості банку залежать від особливостей економіки та рівня відкритості країни. Наприклад, у звітах Центрального банку Франції значна увага приділяється ситуації на ринках Східної Європи, тоді як у звітах Національного банку Норвегії основний акцент зроблено на аналізі розвинених ринків США, ЄС та Японії. У

зв'язку з цим питання визначення узагальнюючого показника фінансової стійкості банку набуває особливої важливості.

Фінансова стійкість кожної банківської установи є запорукою ефективного та стабільного функціонування всієї банківської системи. У процесі дослідження питань забезпечення стійкості банківського сектору особливого значення набуває визначення сутності цього поняття, аналіз чинників, що на нього впливають, а також розгляд наукових підходів до його оцінювання.

Проблеми фінансової стійкості банків у ринковій економіці стали предметом досліджень багатьох провідних зарубіжних учених, серед яких Е. Дж. Долан, Р. Дж. Кемпбелл, Р. Міллер, П. Роуз, Дж. К. Ван Хорн, Л. Бєлих, В. Іванов, Ю. Масленченкова, Г. Панова, Л. Сахарова, О. Ширінська, Г. Фетисов та інші. Вагомий внесок у вивчення цієї тематики зробили й українські економісти, зокрема О. Вовчак, В. Вітлінський, О. Дзюблюк, Л. Ключко, А. Мороз, М. Савлук, Н. Шелудько, В. Коваленко, О. Тимошенко та багато інших.

Однак, попри значну кількість досліджень, у вітчизняній економічній літературі все ще залишаються дискусійними та недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в практичному аспектах питання щодо ефективних заходів забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

Метою дослідження є визначення сучасних методик оцінки фінансової стійкості банків для виділення узагальнюючого показника, що дасть можливість покращити діяльність іноземних та вітчизняних банків, розширити ресурсну базу та величину доходів.

Завданнями кваліфікаційної роботи є:

- дослідити організаційні аспекти здійснення банківського фінансового моніторингу;
- розглянути особливості оцінювання фінансової стійкості банків як елементу управління;
- визначити основні методи оцінювання фінансової стійкості банку;
- проаналізувати практику застосування інструментів НБУ під час проведення моніторингу;

- виявити спільні риси зарубіжного та вітчизняного досвіду консолідованого нагляду;
- провести оцінювання фінансової стійкості банківських установ в аспекті надійності депозитних вкладів;
- висвітлити експрес-діагностування фінансової стійкості банків на основі застосування методів непараметричної статистики.

Об’єктом дослідження по даній роботі є банківський моніторинг в оцінюванні фінансової стійкості банків України.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади та практичні аспекти оцінки фінансової стійкості банку у системі заходів банківського моніторингу.

Методи дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи були застосовані як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, зокрема: аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, діалектичний підхід, монографічний та порівняльний методи, а також графічний і табличний способи представлення інформації.

Інформаційну базу дослідження базується на наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених теоретичним і практичним аспектам фінансового ринку, банківської системи та класифікації банків. Інформаційно-статистичну основу роботи складають законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють банківську систему України та країн ЄС, міжнародні угоди, спеціалізовані видання і матеріали міжнародних організацій. Також використано статистичні дані Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міжнародного валютного фонду, Світової організації торгівлі, а також центральних і комерційних банків..

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у комплексному дослідженні теоретичних основ банківського моніторингу оцінювання фінансової стійкості банків, а також висвітлені пропозиції щодо шляхів удосконалення процесів нагляду за оцінюванням фінансової стійкості банків.

Публікації. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи були оприлюднені у Збірнику студентських наукових праць Чернівецького

торговельно-економічного інституту ДТЕУ за темою дослідження, Чернівці, 2024 рік.

Обсяг та структура випускної кваліфікаційної роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить – 70 сторінок, основний зміст роботи викладено на 64 сторінках. Робота містить 2 рисунки, 5 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО МОНІТОРИНГУ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ

1.1. Організаційні аспекти здійснення банківського фінансового моніторингу

Сучасна фінансова система характеризується динамічними змінами, інтеграцією України у світову економіку та стрімким розвитком технологій у сфері платіжних операцій. Однак ці процеси супроводжуються серйозною загрозою - відмиванням «брудних» коштів.

Функціонування тіньової економіки та поширення злочинних видів діяльності, таких як торгівля наркотиками, людьми, хабарництво та шахрайство, створюють сприятливі умови для легалізації незаконно отриманих доходів. Злочинні угруповання завдають значної шкоди економіці, а зростаючі масштаби переміщення нелегальних фінансових потоків підривають засади чесного ведення бізнесу.

Як зазначає С.Б. Єгоричева, легалізація злочинних коштів негативно впливає на законний бізнес, завдає шкоди репутації окремих його секторів і знижує рівень довіри до фінансово-кредитної системи. На міжнародному рівні такі явища загрожують відносинам України з іншими державами та підривають її імідж. У підсумку, ці процеси становлять системну загрозу економічній безпеці країни, оскільки сприяють подальшому посиленню злочинних структур, що розширюють масштаби своїх злочинів та можуть отримувати політичний вплив.

Саме тому протидія відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення набуває особливої актуальності. Важливим стратегічним напрямом у боротьбі з організованою злочинністю є підвищення ефективності та обґрунтованості комплексної системи правових і організаційних заходів, спрямованих на виявлення та ліквідацію схем відмивання «брудних» коштів [33,с. 221].

На сьогодні основним нормативно-правовим актом, що регулює процеси фінансового моніторингу в Україні, є Закон України «Про запобігання і протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом». Відповідно до цього закону, фінансовий моніторинг визначається як сукупність заходів, які здійснюють суб'єкти фінансового моніторингу для запобігання та протидії відмиванню незаконних доходів, фінансуванню терористичної діяльності та розповсюдженню зброї масового знищення. Ця система включає державний та первинний фінансовий моніторинг.

Для мінімізації ризиків та протидії легалізації незаконних доходів у більшості країн світу створені спеціалізовані інституції, зокрема державні органи та фінансові установи різних форм власності, які здійснюють фінансовий моніторинг.

Прийняття відповідного Закону України забезпечило умови для функціонування національної системи фінансового моніторингу, що ґрунтується на діяльності уповноважених суб'єктів.

Ключовим органом виконавчої влади, відповідальним за фінансовий моніторинг у країні, є Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ). Це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Водночас ДСФМУ виконує функції національного центру фінансової розвідки, маючи повноваження органу цього типу [52].

Основні завдання ДСФМУ включають збір, обробку та аналіз інформації про фінансові операції, які підлягають моніторингу або можуть бути пов'язані з підозрою у відмиванні коштів чи фінансуванні тероризму. Подібні установи діють у понад 100 країнах світу та відомі під загальною назвою «підрозділ фінансової розвідки».

Згідно з міжнародними стандартами, Державна служба фінансового моніторингу України не є правоохоронним чи контролюючим органом, а функціонує у тісній взаємодії з фінансовим сектором та правоохоронними структурами.

У численних дослідженнях фахівців із фінансового моніторингу наводяться різні визначення поняття «фінансовий моніторинг у банках», зокрема:

- комплекс заходів, спрямованих на запобігання та протидію відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, а також фінансуванню тероризму;
- багаторівневий процес, що враховує динаміку фінансових відносин суб'єкта господарювання у часі, здійснюється відповідно до ключових складових моніторингу та оцінюється за показниками, які визначають необхідність аналізу цих відносин у фінансовому контексті;
- система заходів, що передбачає постійний контроль за діяльністю комерційних банків, збір і систематизацію інформації про їхній фінансовий стан для оцінки поточної ситуації в банківському секторі та прогнозування його подальшого розвитку;
- механізм безперервного нагляду за встановленими лімітами та нормативами, аналіз розміру та причин відхилень фактичних показників від нормативних, а також ухвалення відповідних управлінських рішень.

Нормативно-правова база банківського фінансового моніторингу складається з двох рівнів: міжнародних та національних нормативних актів, спрямованих на боротьбу з легалізацією кримінальних доходів і фінансуванням тероризму.

Досягнення високої ефективності банківського фінансового моніторингу є важливим аспектом підвищення результативності роботи як окремих банків, так і банківської системи в цілому. Для забезпечення ефективного функціонування цієї системи необхідно дотримуватись таких принципів:

- науково обґрунтовані методики, що застосовуються в процесі моніторингу, з постійним удосконаленням методичної бази;
- принцип безперервності (збір інформації має здійснюватися постійно, а не епізодично);
- принцип доступності результатів моніторингу, що передбачає обов'язкове розглядання та обговорення документальних висновків усіма зацікавленими сторонами, які використовують інформацію про банківську систему.

Здійснення банківського фінансового моніторингу з урахуванням ризиків сприяє підвищенню надійності та прозорості роботи банківського сектору. Це, по-перше, має на меті забезпечення ефективності функціонування моніторингової системи з мінімальними витратами ресурсів, по-друге, передбачає використання оцінки ризиків та розробку стратегій управління і мінімізації виявлених ризиків як на рівні окремого банку, так і на рівні всієї банківської системи.

Належна оцінка банком ризиків, пов'язаних із відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом, дозволяє застосовувати відповідні заходи обережності як при початку співпраці з клієнтом, так і в процесі моніторингу його трансакцій протягом всього періоду обслуговування.

Деякі вітчизняні науковці стверджують, що основу ризик-орієнтованого моніторингу складає підхід до ідентифікації та структурної декомпозиції ризиків через виділення трьох видів: загальносистемного, зумовленого центральним банком, та зумовленого банками другого рівня. При проведенні наглядових процедур необхідно враховувати ймовірність виникнення ланцюгової реакції між різними видами ризиків. Ризик-орієнтований моніторинг має бути спрямований на виявлення закономірностей виникнення потенційної небезпеки, визначення ланцюгів взаємозв'язків між ризиковими подіями, оцінку взаємозалежності подій у ланцюгу та виявлення факторів, що впливають на кілька або всі ланцюги розвитку ризиків.

Отже, банківський фінансовий моніторинг, що враховує фактори ризику, має функціонувати з метою прогнозування та запобігання небезпечним явищам у діяльності як окремих банків, так і банківської системи в цілому. Він повинен забезпечувати аналітичною інформацією Національний банк України (НБУ) і дозволяти контролювати внутрішню політику ризик-менеджменту кожного банку. Це є основою для ефективного запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, здобутих злочинним шляхом, отриманням незаконних прибутків та проведенням нелегальних банківських трансакцій.

1.2. Оцінювання фінансової стійкості банків як елементу управління

Дестабілізація банківського ринку під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів визначає важливість забезпечення фінансової стійкості як для окремого банку, так і для всієї банківської системи. Проблема забезпечення та зміцнення фінансової стійкості банків є актуальною навіть у розвинутих країнах з ринковою економікою, а в Україні ця проблема набула загальнонаціонального значення, що значною мірою обумовлено особливостями розвитку вітчизняних банків. У зв'язку з цим, оцінка фінансової стійкості окремих банківських установ і розробка шляхів її поліпшення в умовах глобальної конкуренції стають надзвичайно важливими.

Фінансова стійкість є однією з основних характеристик діяльності комерційного банку. Забезпечення фінансової стійкості банківських установ, всебічний науково обґрунтований підхід до її оцінки та аналізу, а також ефективне управління нею в сучасних умовах є основним завданням і гарантією стабільного розвитку кожного банку.

Під час фінансово-економічної кризи спостерігаються відтоки коштів з банківських рахунків, погіршення їх ліквідності та платоспроможності, зниження довіри з боку населення, збільшення частки проблемних кредитів у кредитних портфелях, що, в свою чергу, призводить до погіршення фінансового стану банків [60,с. 324].

При вивченні сутності фінансової стійкості банку важливо звернути увагу на різні трактування цього поняття, які представлені в наукових працях дослідників. Зазначені фактори вимагають від банків підвищення ефективності своєї діяльності, вдосконалення методичних підходів до забезпечення фінансової стійкості через повніше використання банківських інструментів та послуг, проведення капіталізації, управління діяльністю та фінансове оздоровлення через реорганізацію.

НБУ класифікує види фінансової стійкості банку залежно від стабільності його діяльності:

- нормальна стійкість, що характеризується стабільною роботою, відсутністю неплатежів чи затримок виконання зобов'язань і достатнім рівнем рентабельності;
- нестійкий фінансовий стан, при якому спостерігаються затримки в платежах та низький рівень рентабельності;
- кризовий фінансовий стан, для якого характерні регулярні неплатежі, наявність простроченої заборгованості та інші проблеми, що в кінцевому підсумку можуть призвести до банкрутства.

На фінансову стійкість банку впливають як зовнішні фактори (економічні, ринкові, соціально-політичні, фінансові), так і внутрішні (організаційні, технологічні, економічні, фінансові).

Для забезпечення фінансової стійкості банк повинен мати гнучку структуру капіталу, здатність організовувати його кругообіг з постійним перевищенням доходів над витратами, що дозволяє зберігати платоспроможність та створювати умови для подальшого розвитку.

Тому ефективне управління та забезпечення власної фінансової стійкості в умовах економічної глобалізації повинні бути основним стратегічним завданням кожного комерційного банку.

Управління фінансовою стійкістю комерційних банків передбачає об'єктивну оцінку їх поточного та бажаного фінансового стану.

Методи та підходи до оцінки фінансової стійкості комерційних банків постійно змінюються та вдосконалюються, оскільки змінюються цілі моніторингу, розширюється набір підходів та їхня сфера застосування.

Одним із ефективних інструментів оцінки поточної фінансової стійкості та виявлення проблем у діяльності банків є рейтинги, проте, на жаль, при використанні даних звітності вони відображають фінансовий стан банку лише на короткий проміжок часу [55, с. 84-86].

До відомих методичних підходів побудови рейтингів належать *індексний метод*, що передбачає розрахунок вагових значень для кожного показника фінансового стану банку та визначення інтегрального індексу на основі лінійного рівняння, і *бальний метод*, що надає оцінку в балах для кожного з аналізованих показників.

Рейтингові методики оцінки можна умовно поділити на «інсайдерські», які передбачають оцінку фінансової стійкості банків безпосередньо на місцях, та «дистанційні», які базуються на оцінці фінансової стійкості банків за даними, що містяться в їхній відкритій фінансовій звітності.

Найбільш відомою і широко визнаною серед аналітиків банків пострадянських країн є *рейтингова методика В. Кромона*, яка використовує індексний метод і досить повно враховує фінансово-економічні аспекти діяльності банків.

Окрім оцінки поточного фінансового стану банку, необхідною є також оцінка його фінансової стійкості на перспективу, оскільки це дозволяє банку вчасно вжити заходів для запобігання можливих втрат. Прогнозування фінансової стійкості вимагає застосування складних економіко-математичних моделей за допомогою сучасних статистичних інструментів. Ці моделі еволюціонували від простих, розроблених у США на початку 1990-х років, до складних багатофакторних статистичних моделей, які не лише оцінюють рівень фінансової стійкості банку, але й визначають, скільки часу залишилося до можливого настання кризи. Ці моделі є найновішим інструментом для оцінки фінансової стійкості банків. Особливістю таких систем є формування прогнозних оцінок діяльності банків на певний період часу, визначення потенційних проблем і ризиків, що можуть вплинути на фінансову стійкість у майбутньому, а також використання лише кількісних даних і комплексних статистичних методів, таких як дискримінантний та кореляційний аналіз, для підготовки висновків щодо майбутнього розвитку банку.

Оцінка фінансової стійкості банків повинна базуватися на комплексному аналізі як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що впливають на банківську

систему, з урахуванням динаміки розвитку процесів. Крім нагляду за банками, важливу роль відіграє моніторинг ризиків, виявлення негативних тенденцій, що можуть зашкодити банкам, а також пошук та вжиття заходів для їх запобігання. Цей напрямок отримав назву макропруденційного аналізу. Водночас при оцінці фінансової стійкості комерційних банків важливе значення має також мікропруденційний аналіз. Ці два види аналізу доповнюють один одного і мають спільну мету - створити умови для забезпечення фінансової стійкості та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Отже, проаналізувавши особливості функціонування та розвитку систем і методів оцінки фінансової стійкості комерційних банків у зарубіжній банківській практиці, можна зробити наступні висновки:

- органи нагляду приділяють значну увагу вдосконаленню методів оцінки та моніторингу фінансової стійкості банків для забезпечення їх ефективного функціонування в умовах динамічного розвитку;
- розглянуті системи оцінки мають певні відмінності, що зумовлено історичними та структурними особливостями розвитку банківських систем;
- системи оцінки взаємопов'язані між собою;
- кожна система містить інструменти, критерії та рекомендації для оцінки фінансової стійкості, що мають чітке структурування та логіку побудови;
- всі системи включають перелік показників та нормативних значень.

Однак, дотримання економічних нормативів не завжди дозволяє зробити обґрунтований і точний висновок про належний рівень фінансової стійкості конкретного комерційного банку. Методики, засновані на коефіцієнтному аналізі, доцільно використовувати як «сигналізатори» для подальшого глибшого вивчення фінансової стійкості банку через перевірки на місцях або статистичний аналіз.

Щодо застосування систем та методів оцінки фінансової стійкості комерційних банків у вітчизняній практиці, можна зробити такі висновки: наразі не існує єдиного підходу до визначення рівня фінансової стійкості комерційних банків. Основними індикаторами є економічні нормативи, встановлені органами банківського нагляду, а також визначення рейтингів за системою CAMELS.

Національний банк України не використовує прогнозні моделі оцінки фінансової стійкості банків, що підкреслює необхідність їх розробки. Вітчизняні методики не враховують макроекономічні індикатори фінансової стійкості банку.

Стан фінансової стійкості банків значною мірою визначає здатність банківської системи ефективно виконувати свої функції, а також її роль у процесах економічних перетворень. Фінансова стійкість є не лише основою стабільності банківської системи, а й важливою економічною категорією, оскільки її відсутність або низький рівень у будь-якому суб'єкті господарювання, зокрема у комерційному банку, призводить до неплатоспроможності, а в кінцевому підсумку – до банкрутства.

1.3. Порівняльна характеристика методів оцінювання фінансової стійкості банку

Сучасна економічна література пропонує різні підходи до оцінки фінансової стійкості банків, які відрізняються параметрами, на які вони спрямовані, показниками, на яких вони базуються, і навіть методами представлення результатів. Усі аналітичні методи можна поділити на три основні групи: методи коефіцієнтів, рейтингові методи та математично-статистичні методи.

Найпростіший з них - метод коефіцієнтів. Він базується на порівнянні статей банківської звітності та часто використовується для виявлення кількісних взаємозв'язків між різними розділами і групами балансових статей. Цей метод також став основою для формування методики розрахунку обов'язкових економічних нормативів НБУ. Метод коефіцієнтів складається з двох основних частин: якісного структурного аналізу та коефіцієнтного аналізу.

Якісний структурний аналіз передбачає експертну оцінку величини, якості та основних тенденцій розвитку діяльності банку. Коефіцієнтний метод передбачає створення переліку показників і коефіцієнтів, які дозволяють здійснити всебічне, глибоке дослідження банківської діяльності. Важливо зазначити, що жоден інший метод не дає такої можливості для детального

вивчення роботи банку та виявлення його специфічних особливостей, як розгорнутий коефіцієнтний аналіз.

При оцінці фінансової стійкості за допомогою коефіцієнтного методу показники часто поділяються на смислові групи. У банківській діяльності найбільш характерними групами є, зокрема: ліквідність, платоспроможність, ефективність управління, рентабельність, фінансова стійкість, ділова активність та інші.

Серед відомих методик коефіцієнтного аналізу, що використовуються за кордоном, можна відзначити такі [52]:

- *BAKIS* (BAKred Information System), яку застосовує Центральний банк Німеччини та Федеральне відомство контролю за банками з 1997 року. Ця методика включає 47 коефіцієнтів, з яких 19 оцінюють кредитний ризик, 16 – ринковий ризик, 2 – ризик ліквідності, а 10 – прибутковість банку.

- *BMS* (Bank Monitoring Screens), яка використовується в США. Ця методика охоплює 39 коефіцієнтів та 35 параметрів, що стосуються ринку капіталів.

Отже, коефіцієнтний метод дозволяє здійснити детальний розрахунок показників, які характеризують різні аспекти діяльності банку. Цей метод має свої переваги та недоліки. Перевагою є те, що він дозволяє обчислити багато важливих показників фінансової стійкості банку. Однак він є громіздким, що ускладнює виявлення загальних тенденцій та не дає змоги зробити узагальнену оцінку фінансової стійкості або порівняти один банк з іншим.

Коефіцієнтний аналіз доцільно використовувати як основну основу для діагностики внутрішнього стану банку, а також як базу для інших методів оцінювання, що дозволяють визначити фінансову стійкість у вигляді єдиної кількісної величини, або як інструмент для уточнення та деталізації висновків, отриманих за допомогою інших методів, а також для дослідження причин їх виникнення.

Оскільки коефіцієнтний метод базується на банківській бухгалтерській звітності, частина якої є конфіденційною і недоступною для сторонніх осіб, його

доцільно використовувати службам внутрішнього аудиту банку, наглядовим органам НБУ, аудиторським компаніям та іншим суб'єктам, які мають доступ до необхідної інформації.

До наступної групи методів оцінки фінансової стійкості банку належать рейтингові системи. Рейтинг - це процес аналізу, за результатами якого об'єкт отримує оцінку, що відображає його поточний фінансовий стан та прогноз розвитку. Рейтинги діяльності банків надають додаткову аналітичну інформацію для оцінки тенденцій розвитку банківської системи та фінансових ризиків. Традиційно в більшості рейтингів виділяють п'ять основних характеристик: достатність капіталу, якість активів, ліквідність балансу, рівень прибутковості активів і якість банківського менеджменту.

Розрахунок показників за рейтинговими системами допомагає визначити напрямки розвитку кредитно-фінансового ринку та оцінити стан банківської системи. Для кредиторів і вкладників це сприяє вибору банку для розміщення тимчасово вільних коштів, а для керівництва банку – допомагає визначити стратегію подальшого розвитку банківської діяльності.

Всі рейтингові оцінки поділяються на дві основні групи: інсайдерські (UBSS, ROCA, BOPEC, CAMEO) та дистанційні (CAMELS, PATROL, CAEL, ORAP, CAMELS у складі BASIC, система своєчасного застереження проблем). Перша група включає методи, що передбачають оцінку фінансової стійкості на рівні банку, тоді як друга група орієнтована на оцінку фінансової стійкості за даними, які містяться у відкритій фінансовій звітності.

Серед країн СНД найбільш відомими рейтингами для оцінки фінансової стійкості та надійності банків стали система CAMELS, розроблена експертами Sheshunhoff Bank (США), та методика, розроблена групою експертів на пострадянському просторі під керівництвом В.С. Кромонава.

Варто відзначити, що країни, які використовують ці рейтингові методики, поступово вносять корективи, враховуючи особливості свого економічного розвитку. Наприклад, Народний банк Польщі при оцінюванні за методикою CAMELS більш детально аналізує якість внутрішнього контролю та аудиту, а

також ефективність інформаційних систем. Органи банківського нагляду Чехії, застосовуючи CAMELS, приділяють особливу увагу якості управління банками.

Зазначимо, що на основі методики оцінки CAMELS була розроблена методика рейтингових оцінок НБУ, яка застосовується відповідно до Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за системою CAMELS № 171, затвердженого постановою Правління Національного банку України 08.05.2002 р. з усіма змінами та доповненнями. Для адаптації CAMELS до вітчизняної банківської системи НБУ врахував такі фактори, як розмір фінансового ринку, рівень розвитку інфраструктури та стабільність банківської системи. Завдяки системі CAMELS можна виявити слабкі місця у діяльності банку, що в подальшому визначатиме стратегію органів банківського нагляду.

Таким чином, рейтингові методи оцінювання банків мають відображати реальну ситуацію в банківському секторі. Однак вони не завжди дозволяють точно передбачити зміни в надійності та стійкості банків. Точність результатів залежить від якості інформаційної бази та знань специфіки конкретних методик розрахунку, що дає можливість об'єктивно визначати місце банків серед кількісних показників їх діяльності.

Найбільш точним методом оцінювання фінансової стійкості банку є математично-статистичні методи (SEER Rating, SCOR, SEER Risk Rank, Bank Calculator – OCC, SAABA, модель оцінки перспективної фінансової стійкості банку (Г.Г. Фетисова), методика рейтингу динамічної фінансової стабільності банків (О.М. Кармінський, А.Є. Петров)). Їхня особливість полягає в тому, що вони:

1. Оцінюють фінансову стійкість банку на перспективу, що дозволяє вжити заходів для уникнення можливих втрат;
2. Використовують тільки кількісні дані та комплексні статистичні модулі, програми й методи (наприклад, дискримінантний аналіз) для підготовки висновків щодо розвитку банку;
3. Не враховують якісні характеристики при побудові зазначених моделей.

Необхідно зазначити, що математично-статистичні методи, як правило, не підходять для аналізу окремих банків і потребують врахування характеристик усієї сукупності. Тому доцільно рекомендувати ці методи для дистанційного аналізу групи банків або банківської системи в цілому.

Також слід зазначити, що більшість методів оцінювання фінансової стійкості банків ґрунтуються на кількісному аналізі подій і фактів, що вже відбулися, тобто вони фіксують фінансову стійкість як статичну величину. Більшість цих методів використовує кілька коефіцієнтів, що часто мають різнонаправлені показники. Це обмежує можливість отримати об'єктивну оцінку стійкості через недостатнє врахування реальних причин фінансової нестабільності вітчизняних банків. Таким чином, виникає потреба в розробці інтегральних оцінок фінансової стійкості банку.

Висновки до розділу 1.

Банківський фінансовий моніторинг, що базується на врахуванні факторів ризику, має на меті прогнозування та запобігання небезпечним явищам як на рівні окремого банку, так і на рівні банківської системи країни. Він повинен забезпечувати центральний банк (НБУ) необхідною аналітичною інформацією та дозволяти здійснювати контроль за внутрішньою політикою ризик-менеджменту кожного банку. Це є основою для ефективної протидії легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом, а також незаконним прибуткам і нелегальним банківським операціям.

Загальна сукупність методів оцінки фінансової стійкості банку покликана всебічно вивчити та відобразити діяльність банку, що дозволяє об'єктивно оцінити досягнуті фінансові результати і виявити резерви для підвищення прибутковості при прийнятному рівні ризику. Метою цих методів є підвищення ефективності управлінських процесів, спрямованих на збільшення ринкової

вартості банку. Всі методи ґрунтуються на схожих показниках і нормативних значеннях, які були апробовані в практиці банківської діяльності. Однак ці методи мають певні відмінності, зумовлені історичними та структурними особливостями розвитку банківських систем: у деяких країнах надається пріоритет коефіцієнтним методам (наприклад, у Німеччині залишається основною система BAKIS), в інших - рейтингам (США, Польща, Чехія, Україна та ін.).

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ НБУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ

2.1. Порівняльний аналіз антикризової та фінансової стійкості банків: визначення специфіки управління

Фінансова стійкість окремих банків, зокрема банків з іноземним капіталом, таких як АТ «УкрСиббанк» та його відділення, є критично важливою для забезпечення стабільності всієї банківської системи, особливо в умовах високої нестабільності, непередбачуваності та невизначеності в геополітичному, економічному та соціальному контексті. Стійка банківська система забезпечує вільний доступ споживачів до фінансових послуг, сприяє розвитку підприємництва і стимулює економічне зростання. Окрім цього, банки, що враховують соціальну відповідальність у своїх стратегіях, сприяють сталому розвитку, вирішуючи екологічні, соціальні та управлінські питання (ESG).

У нинішніх умовах повномасштабна війна має серйозний вплив на фінансову стійкість усіх українських банків, особливо тих, що мають високий рівень кредитних ризиків та значні концентрації у джерелах фінансування. У зв'язку з цим концепція антикризової фінансової стійкості стає надзвичайно важливою, визначаючи здатність банку протистояти кризам або непередбачуваним потрясінням в операційному середовищі та зменшувати їхні негативні наслідки.

Фінансова стійкість є важливим напрямком досліджень у сфері економіки та фінансів, оскільки банки відіграють ключову роль у функціонуванні економіки та стимулюванні економічного зростання. Дослідження цієї теми є багатограними і охоплюють різні аспекти на мікро- та макрорівнях банківської системи, зокрема:

- систематизацію внутрішніх детермінант фінансової стійкості, що включає визначення оптимальної структури капіталу банків та аналіз взаємозв'язків між рівнями капіталізації, схильністю до ризику і фінансовою стійкістю;

- вивчення зовнішніх факторів, які впливають на фінансову стійкість банків, таких як геополітична та економічна нестабільність, зміни ВВП, коливання процентних ставок, інфляція, валютна волатильність тощо;
- розробку методології та інструментів для аналізу, регулювання та контролю фінансової стійкості банків;
- вивчення ролі систем управління ризиками та ефективності методів їх управління для забезпечення фінансової стійкості банків;
- оцінку впливу регуляторних реформ (зокрема, Базель III) та ефективності інструментів банківського регулювання та нагляду (вимоги до капіталу та ліквідності, стрес-тести) на підвищення фінансової стійкості банків у разі шоків і криз.

Концепція фінансової стійкості включає здатність банку отримувати прийнятний рівень прибутку при дотриманні стандартів управління ризиками. Ключовою складовою забезпечення стабільної фінансової стійкості є ефективність банку в ідентифікації, оцінці та оптимізації/мінімізації ризиків, таких як кредитні, ринкові, ліквідності чи операційні.

Дотримання принципів управління ризиками гарантує внутрішню фінансову стабільність банку та його стійкість до можливих загроз. Важливою складовою цього процесу є підтримка відповідного рівня капіталу та ліквідності. Капітал виступає як буфер для покриття непередбачених втрат, зміцнюючи платоспроможність банку та захищаючи його від банкрутства. Ліквідність же, що забезпечує здатність банку виконувати короткострокові зобов'язання, є критично важливою для підтримки безперервної роботи та формування довіри серед клієнтів і контрагентів.

Варто підкреслити, що концепція фінансової стійкості виходить за межі тільки фінансових показників, охоплюючи загальний довгостроковий розвиток банку та механізми підтримки всіх зацікавлених сторін у нестабільному операційному середовищі. Для цього важливо підтримувати міцні відносини з клієнтами, акціонерами та працівниками через постійні ціннісні пропозиції, сприяння прозорості та дотримання етичних стандартів бізнесу.

Отже, фінансова стійкість банку передбачає використання комплексної системи, що включає ефективне поєднання стратегічного та фінансового менеджменту, стратегій зниження ризиків та підходів, орієнтованих на інтереси стейкхолдерів.

Антикризова фінансова стійкість банку є важливим елементом управління, для якого необхідно визначити специфічні фактори, що впливають на внутрішні вразливості, та розробити адаптивні стратегії для реагування на зовнішні загрози. Виділення цієї категорії як окремого об'єкта дозволяє підвищити ефективність управління фінансовою стійкістю банку.

Згідно з визначенням «антикризової фінансової стійкості банку», представленим у таблиці 2.1., можна зробити висновок, що цей спеціалізований аспект стійкості фокусується на здатності банку протистояти кризам і шокам, зберігаючи ефективність та мінімізуючи ризики навіть у умовах негативного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників.

Враховуючи цю специфіку, механізм забезпечення антикризової стійкості має включати проактивні заходи та стратегії, що реалізує банк для підготовки до потенційних криз і реагування на них, орієнтуючись на мінімізацію негативних наслідків для фінансового стану, діяльності та репутації. Це також передбачає використання специфічного інструментарію, основним з яких є стрес-тестування та планування на випадок непередбачених ситуацій.

Таблиця 2.1.

Систематизація понять «антикризова фінансова стійкість банку»

Джерело	Визначення
М. Зверяков, О. Зверяков [24]	Комплексна динамічна характеристика, яка визначає спроможність банків максимально ефективно та з мінімальним ризиком трансформувати, розподіляти та використовувати свої ресурси (персонал, фінансові ресурси, обладнання та інформаційні технології) з метою виконання власних зобов'язань, збереження ефективності діяльності банків в умовах циклічного розвитку економіки, допустимого ризику та нівелювання наслідків кризи.
В. Бриштін, Л. Ключко [29]	Поточна (короткострокова статична): здатність відновлювати і утримувати фінансову рівновагу після її порушення під деструктивним впливом фінансово-економічної кризи.
	Стратегічна (довгострокова, динамічна): спроможність банку динамічно розвиватись і, в подальшому, уникати впливу циклічних кризових ситуацій.
	Загальна: здатність ефективно функціонувати і розвиватись в нестабільних кризових умовах, повертаючись до докризового стану, або переходити до вищого рівня рівновагового стану.

Прогнозуючи можливі екстремальні події, банки розробляють та впроваджують низку ініціатив, спрямованих на зміцнення їх антикризової фінансової стійкості та зменшення впливу потенційних криз. Ці заходи включають широкий спектр управлінських дій, таких як збільшення капітальних резервів, нарощування ліквідних буферів, диверсифікація активів і вдосконалення системи управління ризиками. Запроваджуючи превентивні заходи, банки прагнуть забезпечити свою здатність стабільно і ефективно функціонувати в умовах турбулентності.

Одним із основних елементів механізму забезпечення антикризової фінансової стійкості є впровадження стрес-тестування. За допомогою аналізу стресових сценаріїв та симуляцій банки оцінюють свою чутливість до різних загроз, виявляють потенційні слабкі місця у своїй фінансовій та операційній структурі, що дає змогу посилити захист та підвищити стійкість до негативних змін у операційному середовищі.

Окрім того, механізм забезпечення антикризової фінансової стійкості включає розробку та впровадження політик і планів, спрямованих на забезпечення безперервної діяльності, а також фінансування в кризових ситуаціях. Ці плани базуються на комплексному підході, який включає заходи для пом'якшення ризиків, реагування на кризу, забезпечення безперервності бізнесу та комунікацій з зацікавленими сторонами.

До цих планів входить ряд дій, серед яких стратегії управління ліквідністю, ініціативи щодо збереження капіталу, протоколи взаємодії зі стейкхолдерами та механізми залучення зацікавлених сторін.

Підсумовуючи викладене, порівняльна характеристика антикризової та фінансової стійкості банків в контексті впливу на специфіку управління представлена в таблиці 2.2.

За результатами дослідження обґрунтовано необхідність виділення концепції антикризової фінансової стійкості як окремого елементу в механізмі забезпечення фінансової стійкості банку. Цей підхід має специфічні цілі, фокус,

сфери і інструменти для виявлення та зниження рівня кризового потенціалу, а також мінімізації негативних наслідків кризових ситуацій.

Таблиця 2.2.

**Порівняльна характеристика антикризової та фінансової стійкості банків:
вплив на специфіку управління (на прикладі АТ «УкрСиббанк»)**

<i>Аспект</i>	<i>Фінансова стійкість</i>	<i>Антикризова фінансова стійкість</i>
Мета	Забезпечення сталого функціонування банку та довіри зацікавлених сторін за нормальних економічних умов	Мінімізація негативного впливу кризових явищ на діяльність, фінансовий стан та репутацію банку
Фокус	Стійкість фінансового стану банку за нормальних економічних умов	Пом'якшення впливу кризових явищ та мінімізація їх наслідків
Часовий горизонт	Довгострокова перспектива та сталість	Горизонт, детермінований періодом кризових явищ
Об'єкти	Бізнес-модель банку. Прибутковість. Банківські ризики. Ліквідність. Достатність капіталу	Потенційні слабкі або вразливі місця в фінансовій та операційній архітектурі банку, що призводять до накопичення кризового потенціалу
Сфери управління	Стратегічний менеджмент. Фінансовий та ризик-менеджмент. Управління комунікаціями. Управління відносинами зі стейкхолдерами.	Антикризовий менеджмент банку, включаючи діагностування, превенцію та реакцію на кризові явища.
Інструменти	Розробка стратегії та бізнес-моделі. Сценарне планування. Інструментарій ідентифікації, оцінки та регулювання ризиків. Розвиток комунікаційної стратегії. Програми та ініціативи, спрямовані на дотримання ESG-принципів	Стрес-тестування. Планування на випадок непередбачених ситуацій. Індикатори та заходи раннього реагування. Стратегії реагування на кризу. Кризові комунікації

Антикризова фінансова стійкість представляє собою комплексну систему, що забезпечує здатність банків функціонувати в умовах турбулентності.

Механізм забезпечення антикризової фінансової стійкості ґрунтується на проактивних заходах і стратегіях, спрямованих на підготовку до можливих криз та реагування на них, з метою зниження негативних наслідків для фінансового стану, діяльності та репутації банку. Цей механізм потребує спеціалізованих інструментів, серед яких важливу роль відіграє стрес-тестування для виявлення вразливих місць у фінансовій і операційній структурі банку, що можуть призвести до накопичення кризового потенціалу, а також планування на випадок

непередбачених ситуацій, спрямоване на захист банку і забезпечення його життєздатності в умовах кризових ситуацій.

Подальші дослідження в цій сфері повинні бути спрямовані на:

Ідентифікацію загроз та аналіз ризиків для банків України під час війни, а також вдосконалення механізмів і інструментів для забезпечення їх антикризової фінансової стійкості на основі отриманих даних;

Покращення методів і підходів до стрес-тестування, зокрема, розробку реалістичних та комплексних стрес-сценаріїв, які враховують існуючі та потенційні загрози для фінансового стану банку. Це дозволить банкам точніше оцінювати свою стійкість до різноманітних кризових ситуацій і створювати більш ефективні стратегії управління ризиками та плани відновлення;

Розробку стратегій і планів відновлення діяльності банків у період війни. Це може включати створення сценаріїв катастроф, визначення критичних функцій і процесів, а також встановлення механізмів для швидкого відновлення операцій.

Ці напрямки досліджень створять теоретичну основу для покращення ефективності механізмів забезпечення антикризової фінансової стійкості банків України в умовах складного та невизначеного операційного середовища.

2.2. Оцінка ризиків фінансової стійкості банківської галузі в умовах тривалих викликів

Збільшення темпів науково-технічного прогресу, швидкий розвиток комунікаційних технологій та динамічність суспільних процесів спричиняють виникнення нових видів небезпек для учасників фінансового ринку, які складно передбачити. В умовах глобалізації економіки та лібералізації міжнародних валютних відносин кількість, рівень та різноманітність ризиків постійно зростають. Кризові явища, що виникають на ринку, ставлять під загрозу ефективність роботи фінансової системи в цілому та окремих банків. Учасники фінансового ринку в Україні змушені працювати в умовах економічної нестабільності, значного нормативного регулювання та конкуренції, а військові

дії стали каталізатором для виникнення численних додаткових специфічних ризиків.

Банківські ризики являють собою інтегровану систему, склад якої постійно змінюється як кількісно, так і якісно під впливом різних чинників. Війна в Україні, погіршення макроекономічної ситуації, негативні тенденції в банківському секторі, посилена конкуренція та зростаючі вимоги до діяльності фінансових установ вимагають врахування та оцінки факторів, що мають значний вплив на стійкість банківських організацій.

Суттєві ризики, що супроводжують роботу банківської галузі, підкреслюють необхідність постійного моніторингу, ідентифікації, належного управління та адаптації банків до змін у макроекономічних умовах. Ефективне управління банківськими ризиками передбачає прийняття рішень і здійснення заходів, що забезпечують досягнення прийнятного рівня ризику як на рівні окремого банку, так і на рівні всієї банківської системи..

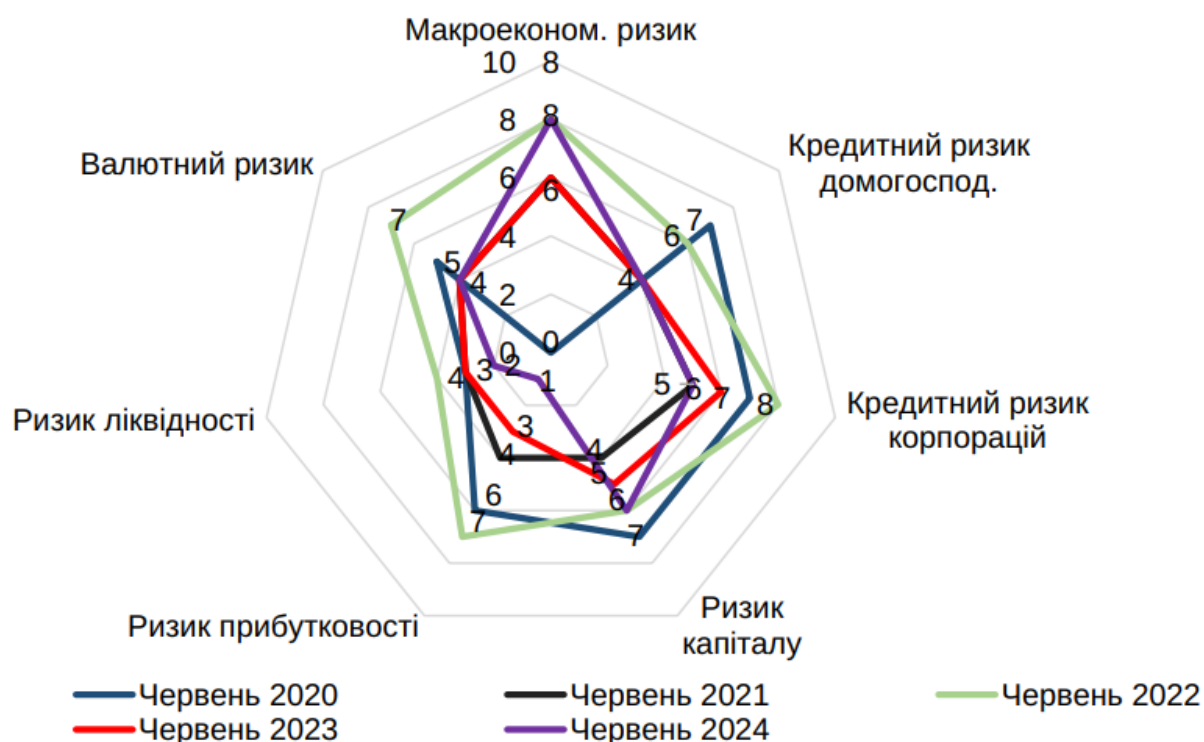

Рис. 2.1. Карта ризиків фінансового сектору, які можуть впливати на стабільність банків

Метою цього є не тільки контроль ризиків і прогнозування їхніх наслідків, а й забезпечення безперервності банківської діяльності, стабільних фінансових результатів і створення умов для подальшого розвитку як комерційних банків, так і банківської системи в цілому.

Інформаційною базою для оцінки ризиків, які можуть загрожувати стійкості та стабільній роботі банківської системи, є Звіт про фінансову стабільність із картою ризиків фінансового сектору (рис. 2.1). Зокрема, національний регулятор ідентифікує такі ризики, як макроекономічний (оцінюється з 2021 року), кредитний ризик домогосподарств і корпорацій, ризик капіталу, прибутковості, ліквідності та валютний ризик.

Аналіз Звітів про фінансову стабільність за I півріччя 2020–2024 років показує, що макроекономічний ризик і ризик капіталу оцінюються як найбільш тривожні, отримавши 8 та 6 балів за шкалою, де «0» вказує на мінімальний ризик, а «10» - на максимальний. Згідно з результатами, макроекономічний ризик залишається головним викликом для фінансового сектору. Сповільнення економічного відновлення спричинене безперервними руйнуваннями в енергетичному секторі, а дефіцит електроенергії компенсується імпортом з європейських країн. Високий рівень дефіциту державного бюджету і зовнішнього боргу відносно ВВП, а також зростання дефіциту рахунку поточних операцій і державного боргу по відношенню до ВВП, додатково підвищують макроекономічний ризик. Міжнародна фінансова підтримка допомагає пом'якшити ці негативні фактори, але також існують інші загрози, такі як безпекові ризики, мобілізація населення та блекаути в промислових регіонах України, що негативно впливають на бізнес-клімат.

Збільшення ризику капіталу головним чином обумовлено змінами в розрахунках достатності капіталу банків, зокрема з 2024 року мінімальний розмір операційного ризику враховується повністю. Однак запаси капіталу банківського сектору залишаються значними завдяки високій прибутковості та обмеженням на його розподіл, що дозволяє зберігати стабільний рівень ризику капіталу. Водночас, з початку повномасштабної російсько-української війни спостерігався

зріст кредитного ризику, пов'язаного з ризиком неповернення, що додатково впливало на якість кредитного портфеля та власний капітал через нові вимоги щодо формування обов'язкових резервів.

Однак фінансові установи адаптувались до нових умов ринку, і рівень дефолтів у роздрібному та корпоративному портфелях поступово знижується, наближаючись до довоєнного рівня. «Наразі банки не потребують доформування резервів під кредити та можуть впроваджувати нові вимоги до капіталу згідно зі стандартами Європейського Союзу».

Станом на червень 2024 року кредитні ризики (домогосподарств та корпорацій) досягли довоєнного рівня, що стало можливим завдяки ефективному кредитному менеджменту в банківських установах. Найбільш поширеним методом управління кредитним ризиком у банківській системі України є встановлення кредитних лімітів, значення яких наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Динаміка нормативів кредитного ризику банківської системи України, %

№ з/п	Норматив	Станом на 01.01					Відхилення			
		2020	2021	2022	2023	2024	2024/ 2020	2024/ 2021	2024/ 2022	2024/ 2023
1.	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	17,61	19,14	18,60	17,80	15,53	-11,81	-18,86	-16,51	-12,75
2.	Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	105,0	87,39	72,35	86,33	63,13	-39,88	-27,76	-12,74	-26,87
3.	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9)	7,02	4,10	3,71	2,81	1,08	-84,62	-73,66	-70,89	-61,57

У період з 2020 по 2024 рік нормативні значення Н7, Н8 та Н9 залишались незмінними, не перевищуючи 25% для Н7 та Н9 (з 2021 року – не більше 20% для системно важливих банків для Н7) та не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу для Н8. Аналіз основних показників, що дозволяють оцінити кредитний ризик, демонструє позитивну спадну динаміку. Зокрема, значне зниження нормативів Н7 та Н8 порівняно з 2020 роком на 11,81% і 39,88% відповідно

свідчить про перегляд кредитної політики банків і акцент на диверсифікацію кредитного портфеля, що є одним із найбільш ефективних способів зменшення втрат від дефолту великих позичальників. Різне зменшення значення нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) з 7,02% у 2020 році до 1,08% у 2024 році вказує на покращення внутрішнього корпоративного управління та зниження ризику недобросовісних кредитних операцій. Останні роки також демонструють позитивну динаміку: незважаючи на підвищення нормативу великих кредитних ризиків (Н8) з 72,35% до 86,33% у 2023 році, вже у 2024 році банківський сектор зміг повернутися до довоєнних значень і знизити їх. Так, у порівнянні з 2023 роком Н7 знизився на 12,75%, Н8 – на 26,87%, Н9 – на 61,57%.

Крім нормативів, кредитний ризик можна оцінити через частку непрацюючих кредитів (NPL), що представляє собою частку кредитів, які є простроченими або за якими платежі не здійснюються понад 90 днів (див. табл. 2.4.). Відповідно, високий рівень NPL свідчитиме про зростання кредитного ризику.

Таблиця 2.4.

Частка непрацюючих кредитів (NPL) банківської системи України

Норматив	Станом на 01.01, %					Відхилення, %			
	2020	2021	2022	2023	2024	2021/ 2020	2022/ 2021	2023/ 2022	2024/ 2023
Частка непрацюючих кредитів (NPL) банківської системи	48,36	41,0	30,02	38,12	37,35	-15,21	-26,63	26,97	-2,02

З 2018 року обсяг непрацюючих кредитів зменшився на 300 млрд грн, а частка NPL скоротилася більше ніж удвічі (з 55% до 27% станом на 1 березня 2022 року). Однак позитивна тенденція щодо скорочення частки NPL була зруйнована повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Протягом періоду з березня по грудень 2022 року обсяг NPL банківської системи України збільшився на 127 млрд грн, досягнувши 432 млрд грн. Основними причинами цього стали руйнування активів та заставного майна, зниження рівня доходів і погіршення платоспроможності позичальників. Це призвело до зниження якості кредитного

портфеля банків та необхідності збільшення відрахувань у резерви. Зокрема, з березня 2022 року до теперішнього часу обсяги відрахувань у резерви під кредити перевищили 100 млрд грн.

У кризових умовах постійна оцінка кредитного ризику банками та реалізація обґрунтованих реструктуризацій є запорукою стабільності всієї банківської системи. З березня 2022 року по червень 2024 року банки адаптувались і стали більш гнучкими, комбінуючи різні інструменти реструктуризації. У 62% випадків це була поєднання пролонгації боргу та надання пільгового періоду для сплати відсотків за кредитом, щоб пришвидшити відновлення фінансового стану клієнта. Проте, незважаючи на ці заходи, відновлення платоспроможності боржників все ще залишається рідкісним явищем.

Для оцінки валютного ризику використовуються ліміти загальної валютної позиції (Л13). Нормативні значення протягом 2020–2024 років виглядали наступним чином:

- на 01.01.2020 – не більше 5% (Л13–1) і не більше 5% (Л13–2);
- на 01.01.2021 – не більше 10% (Л13–1) і не більше 10% (Л13–2);
- на 01.01.2022 – не більше 15% (Л13–1) і не більше 15% (Л13–2);
- на 01.01.2023 – 01.01.2024 – не більше 5% (Л13–1, Л13–2).

Аналіз виконання лімітів валютної позиції комерційними банками в період з 2020 по 2024 роки показав, що протягом цього часу норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції (Л13-1) не дотримувались АТ «Ощадбанк» та АТ КБ «ПриватБанк», а також інші банки, які порушували вимоги у різні періоди, більшість з яких уже ліквідовані або перебувають у процесі припинення.

2.3. Моніторинг інструментів НБУ для управління ліквідністю банківської системи

Сьогодні українські банки працюють в умовах підвищених ризиків, і забезпечення ліквідності є ключовою умовою їх стабільної діяльності. Відсутність

дисбалансу між обсягами та термінами вивільнення активів у грошовій формі і зобов'язаннями банку вказує на достатній рівень ліквідності, що є важливим показником фінансової стійкості банку та його головним завданням. Це, у свою чергу, вимагає застосування ефективних інструментів для регулювання ліквідності, що дозволяють своєчасно проводити моніторинг і вживати заходи для зниження ризиків дисбалансу при залученні короткострокових ресурсів для фінансування довгострокових проектів.

Національний банк України, аби забезпечити стабільну діяльність банків та своєчасне виконання ними зобов'язань перед вкладниками, постійно вдосконалює інструменти регулювання ліквідності у межах чинного законодавства, зважаючи на зміни міжнародно-правових норм. Це сприяє зменшенню ризиків та напруги в умовах економічного дисбалансу не лише окремих банків, а й банківської системи в цілому.

Регулювання ліквідності з боку Національного банку України може здійснюватися за допомогою спеціальних важелів, процедур або, точніше, інструментів. В найпростішому розумінні інструмент - це засіб, яким здійснюється вплив на об'єкт. Переносячи це визначення на банківську сферу, враховуючи специфіку ліквідності та основний об'єкт - банк або банківську систему, можна сказати, що в теорії та практиці банківського менеджменту інструмент є специфічним важелем, за допомогою якого органи контролю (менеджмент банку, центральний банк чи міжнародні регулятори) здійснюють вплив на ліквідність, щоб привести її до бажаного рівня.

Зокрема, для вдосконалення управління ризиками в українських банках, відповідно до принципів і рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду, Національний банк України в Постанові № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» рекомендує банкам дотримуватися порядку та процедур управління ризиком ліквідності. Це включає процедури виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення ризику ліквідності, а також інструменти та індикатори, що використовуються для цих цілей.

Банкам рекомендується проводити тестування плану для відпрацювання взаємодії підрозділів, що дозволить оцінити реалістичність припущень щодо можливості залучення фінансування та використання високоякісних ліквідних активів як застави.

Вчасне та ефективне виявлення кризи ліквідності за допомогою індикаторів раннього виявлення допоможе мінімізувати або уникнути негативних наслідків, які можуть вплинути на фінансовий стан та стабільність банку. Саме тому Національний банк України відіграє ключову роль у цьому процесі, враховуючи значний рівень державного регулювання вітчизняних банків.

Раннє виявлення кризи ліквідності є особливо важливим сьогодні. «Локдаун» спричинив негативні наслідки для світового та вітчизняного фінансового сектору, включаючи банківську систему, яка також зазнала впливу цих складних умов. Банки опинилися в ситуації, коли мають надлишок короткострокової ліквідності, але обмежену кількість довгострокових залучених ресурсів.

Надлишок ліквідності має негативний вплив на ефективність функціонування банківської системи, оскільки призводить до зниження прибутковості. Низький рівень довгострокових зобов'язань банків обмежує можливості для проведення експансійної кредитної політики, а зменшення депозитних ставок ускладнює залучення довгострокових коштів від клієнтів, що створює додаткові ризики для ефективної роботи банківської системи. Тому необхідно постійно удосконалювати інструменти управління ліквідністю банку, враховуючи сучасні вимоги.

Ефективна система управління, яку вимагає від банків Національний банк України, має забезпечити достатній рівень ліквідності за мінімальних витрат. Важливу роль у цьому відіграють інструменти управління, до складу яких входять методи аналізу ліквідності. Метою такого аналізу є оцінка та прогнозування здатності банку своєчасно виконувати свої зобов'язання, зберігаючи при цьому належний рівень доходності. Завданням банку є пошук оптимального балансу між активами та зобов'язаннями для забезпечення ліквідності, доходності та вартості.

Задля ефективного прогнозування потрібно формувати оптимальну структуру активів банку, що дозволяє досягти балансу ліквідності та мінімізувати ризики в довгостроковій перспективі.

Отже, ліквідність банку слід розглядати як багатоступеневу систему взаємодії таких категорій: «ліквідність банківської системи», «ліквідність балансу банку», «ліквідність активів і пасивів». Це дає змогу стверджувати, що ліквідність банку базується на постійній підтримці необхідного співвідношення між трьома основними складовими: власним капіталом банку, залученими та розміщеними коштами, що здійснюється через ефективне управління їх структурними елементами. Для стабільного функціонування та збереження конкурентоспроможності банку необхідно удосконалювати модель управління ліквідністю, зокрема шляхом прогнозування грошових потоків клієнтів на різних часових інтервалах для забезпечення фінансової стійкості, що особливо актуально в нинішніх умовах. Аналіз підтверджує, що регулярні зміни регуляторних процедур, зокрема в оцінці ризиків ліквідності, стали звичним елементом посткризової стратегії регулятора.

Отже, дії Національного банку можна оцінювати з двох боків: з одного боку, як впровадження міжнародного досвіду, а з іншого — як пошук оптимального механізму для змушення банків більш серйозно ставитися до культури управління ризиками. Банк повинен розробити та реалізувати систему оцінки управління ліквідністю, яка включає прогнозування надходжень і відтоку коштів, активів і пасивів на різних часових інтервалах (у різних валютах) для забезпечення фінансової стійкості. Отримані дані можуть бути використані для прогнозування, що дозволить банку виявити проміжки часу, в яких показники ліквідності можуть змінюватися залежно від різних внутрішніх чи зовнішніх факторів. На основі прогнозування виникають занепокоєння щодо можливого погіршення коефіцієнта миттєвої ліквідності, коефіцієнта співвідношення кредитів і депозитів, а також нормативу короткострокової ліквідності. Внесення коригувань у структуру активів і зобов'язань банком дозволить уникнути погіршення стану ліквідності в майбутньому.

Ключовим інструментом, що використовується Національним банком України для управління ліквідністю банківської системи [52], є встановлення нормативів для формування обов'язкових резервів. У період з 2022 по 2024 рік цей інструмент неодноразово переглядався з метою зниження профіциту ліквідності в банківському секторі. Зменшення обсягу вільних коштів призвело до активної конкуренції за строкові кошти вкладників та створення привабливих ставок за гривневими депозитами.

Таблиця 2.5.

Показники ліквідності банківської системи України

Найменування показника	Станом на 01.01					Відхилення, %			
	2020	2021	2022	2023	2024	2021/ 2020	2022/ 2021	2023/ 2022	2024/ 2023
Кількість діючих банків, од.	75	74	71	67	63	-1,33	-4,05	-5,63	-5,97
Середнє значення LCR _{ВВ} по банківській системі, %	481,07	449,54	464,06	1516,19	2377,20	-6,55	3,23	226,72	56,79
Середнє значення LCR _{ів} по банківській системі, %	552,05	2989,72	381,11	868,82	769,52	441,57	-87,25	127,97	-11,43
Норматив короткострокової ліквідності (Н6), %	94,35	86,82	89,13	-	-	-7,98	2,66	-	-
Середнє значення NSFR по банківській системі, %	-	-	222,23	238,06	350,20	-	-	7,12	47,11

Для контролю ліквідності банків у 2019 році було введено розрахунок коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR_{ВВ}) та в іноземній валюті (LCR_{ів}), з нормативом не менше 100%. З 2022 року норматив короткострокової ліквідності (Н6), значення якого не мало бути менше 60%, перестав розраховуватися. Натомість введено норматив коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) із нормативом не менше 90% до 01.01.2024 та не менше 100% після цієї дати [52] (табл. 2.5). Як показує аналіз таблиці 2.5, за перший рік повномасштабного вторгнення банківській системі вдалося відновити ліквідність, яку було втрачено в перші місяці 2022 року.

Основним фактором, що забезпечив стабільне функціонування банківської системи без значних втрат, є високий рівень короткострокової ліквідності. Цей показник значно зріс завдяки емісійним фінансуванням державного бюджету та міжнародній допомозі. Однак також важливо враховувати, що банки змогли утримувати ліквідність на стабільному рівні завдяки обмеженню кредитування та збереженню більшої частини активів у легкореалізованій формі для покриття можливих втрат.

Швидка динаміка нормативу коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) свідчить про його різке зростання. Станом на 01.01.2024 цей показник становить 350,20% по банківській системі, що на 47,11% більше порівняно з попереднім періодом, значно перевищуючи нормативне значення і підтверджує наявність профіциту ліквідності в банківській системі.

Отже, у 2024 році основною проблемою залишається надлишок ліквідності, який Національний банк України планує зменшити через введення нових вимог до обов'язкового резервування.

За результатами оцінки стійкості банків у 2023 році було виявлено, що в цілому банківська система має високий рівень міцності, а більшість банків володіє достатнім капіталом. На кінець 2023 року лише 7 з 63 платоспроможних банків були збитковими, загальний збиток склав 245 млн грн. Незважаючи на це, ризик прибутковості залишається на історично низькому рівні. Банки продовжують бути прибутковими завдяки високим чистим процентним доходам, мінімальним відрахуванням у резерви за кредитними збитками та значній операційній ефективності.

Отже, суттєве зростання показників прибутковості та рентабельності у 2024 році свідчить про те, що банківська система України змогла подолати збитки, понесені на початку війни, і наразі має значний фінансовий запас стійкості для розширення кредитування та підтримки поступового відновлення економіки. Крім того, прибутковість банків створює умови для подальшого впровадження вимог до достатності капіталу відповідно до стандартів Європейського Союзу. Зокрема, з початку 2024 року банки враховують 100% операційного ризику при розрахунку

капітальних потреб. Після трирічної перерви у травні 2024 року відновлено обчислення цього ризику на основі актуальної фінансової звітності. Як результат, потреба банків у капіталі для покриття операційного ризику зросла в чотири рази порівняно з кінцем 2023 року, а його частка в загальних ризикозважених активах банків становить близько третини.

Також варто зазначити, що банки успішно пережили осінньо-зимовий період 2022-2023 та 2023-2024 років, незважаючи на відключення електроенергії, гарантуючи безперервність своєї діяльності. Під час повномасштабної війни та спричиненої нею кризи банки оптимізували витрати на мережу, водночас забезпечуючи максимальну доступність своїх послуг. Від початку 2022 року було закрито кожен п'ятий структурний підрозділ банків, що складає майже 1,5 тисячі відділень. Найбільше скорочення сталося у банків іноземних груп (на 27%), а найменше - у банків із приватним капіталом (на 19%). Попри ці скорочення, банки продовжують забезпечувати повноцінну роботу своїх відділень, навіть в умовах операційних труднощів. Вони створили мережу чергових відділень, здатних функціонувати під час тривалих відключень електроенергії, що отримала назву «Power Banking». У 2023 році ця мережа налічувала понад 2 тисячі відділень 61 банку, що становить близько 45% від усіх структурних підрозділів. Криза, безумовно, призвела до збільшення збитків від операційної діяльності. Згідно з результатами опитування [52], 60 банків зазначили, що зазнали збитків саме від операційного ризику. Однак станом на початок 2024 року обсяг збитків від цього виду ризику зменшився майже втричі порівняно з попереднім періодом. Це частково пов'язано з тим, що з часом банки почали сприймати певні витрати, що раніше вважалися збитками від операційного ризику (наприклад, витрати на забезпечення автономної роботи відділень або недоотримані доходи через зниження попиту на деякі послуги), як частину регулярних операційних витрат. З метою зменшення ризиків регулятором було визначено вимоги, які вводяться з серпня 2024 року, відповідно банки повністю покривають капіталом основні ризики: кредитний, ринковий та операційний, а також переходять на нову структуру регулятивного капіталу.

Висновки до розділу 2.

Війна та руйнування енергетичної інфраструктури призвели до збільшення макроекономічних ризиків, що створює додатковий тиск на фінансові установи. Проте завдяки ефективному управлінню ризиками, включаючи реструктуризацію кредитів, дотриманню нормативів та активній підтримці з боку Національного банку України, банківська система змогла зберегти свою фінансову стійкість. Попри значні економічні труднощі, позитивні тенденції у зменшенні кредитних ризиків та вдосконаленні внутрішнього корпоративного управління дозволяють банкам адаптуватися до складних умов. Однак високий рівень непрацюючих кредитів (NPL) та макроекономічна нестабільність залишаються важливими проблемами, які потребують подальшої уваги. У таких умовах основним завданням є забезпечення достатності капіталу банківських установ для забезпечення операційної спроможності, стабільності валютного ринку, ефективного управління ліквідністю та прибутковістю банківської системи, що сприятиме збереженню фінансової стійкості банківської галузі в умовах тривалих викликів.

Аналіз ризиків фінансової стійкості банківської галузі показав як сильні, так і слабкі сторони банківського сектору, які можна зміцнити за допомогою ефективних рішень регулятора (зокрема відновлено інструмент оцінки стійкості банківської системи, який використовують більшість центробанків) та посилення функцій ризик-менеджменту. Рекомендовані інструменти для цього включають аналітику даних, статистичні моделі, роботизацію банківських процесів, стрес-тестування ризиків, контроль лімітів фінансових ризиків, чіткий розподіл прав, обов'язків і відповідальності між органами управління та структурними підрозділами банків, а також відокремлення процесів виявлення та оцінки ризиків від процесів їх прийняття. Це дозволить банківським установам та банківській галузі й надалі успішно реагувати на наявні та потенційні виклики.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ НАГЛЯДУ ЗА ОЦІНЮВАННЯМ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ

3.1. Консолідований нагляд: зарубіжний та вітчизняний досвід

Необхідність створення ефективного банківського нагляду, зокрема консолідованого, обумовлена численними факторами, які залежать від рівня розвитку фінансової системи країни і вимагають врахування в контексті національного досвіду. Основними проблемами впровадження системи консолідованого нагляду в Україні є: неефективне виконання банками своїх функцій на ринку, негативні тенденції розвитку банківської системи останніх років та потреба вдосконалення регуляторних підходів до консолідованого нагляду. Оскільки вивчення міжнародного досвіду є важливим для розробки нових стандартів консолідованого банківського нагляду в Україні, орієнтованих на попередження криз у діяльності банківських груп, це завдання набуває особливої актуальності.

В умовах сучасного розвитку світової економіки банківські системи повинні бути стійкими, конкурентоспроможними та здатними інтегруватися у глобальний банківський простір без загрози для національних інтересів. Зараз банківська система України перебуває на етапі поступової інтеграції до глобального банківського середовища.

В Україні з 2011 року було розпочато створення нагляду за банківськими групами на консолідованій основі. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі» від 19.05.2011 № 3394 (далі – Закон) були внесені зміни до таких законів України:

- «Про банки і банківську діяльність» (ст. ст. 2, 9, 56, 67, 69, 72, 73);
- «Про Національний банк України» (ст. ст. 7, 55, 57, 67);
- «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. ст. 1, 16, 22, 40).

Основними цілями прийняття цього Закону були:

- удосконалення системи регулювання фінансової діяльності та наглядових підходів шляхом запровадження на законодавчому рівні вимог щодо виявлення, аналізу та обмеження ризиків, що виникають для фінансових установ через їх участь у фінансових групах. Це сприятиме зміцненню стабільності фінансової системи та підвищенню рівня захисту інтересів вкладників банків і інвесторів фінансових установ;

- забезпечення виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»;

- виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки, одним з етапів якої було впровадження нагляду на консолідованій основі в Україні;

- реалізація зобов'язань України відповідно до Меморандуму про економічну та фінансову політику в рамках програми «Стендбай» з Міжнародним валютним фондом.

Цей Закон визначив розподіл повноважень між державними регуляторами. Наразі Національний банк України здійснює нагляд за банківськими групами на консолідованій основі (визначення банківської групи надано в ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), а Національна комісія, яка регулює ринки фінансових послуг, і Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснюють нагляд за небанківськими фінансовими групами.

Основні положення Закону передбачають:

- порядок здійснення нагляду на консолідованій основі;
- вимоги до фінансових груп і їх учасників;
- відповідальність за невиконання вимог законодавства щодо нагляду на консолідованій основі, а також порядок співпраці між державними регуляторами та з органами нагляду інших держав. Закон також встановлює дворічний перехідний період для приведення діяльності учасників банківських та небанківських фінансових груп у відповідність до вимог законодавства.

Відповідно до вимог зазначених законів Національним банком України були прийняті такі нормативні акти: Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 09.04.2012 № 134, Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 20.06.2012 № 254, а також схвалені зміни до Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України (Постанова Правління Національного банку України від 21.06.2012 № 255) та до Методичних рекомендацій щодо організації і функціонування систем ризик-менеджменту в банках України (Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361).

Варто зазначити, що впровадження консолідованого банківського нагляду є важливим складником наглядових функцій Національного банку України.

Консолідований банківський нагляд – це процес нагляду, здійснюваний Національним банком України за банківською групою з метою забезпечення стабільності банківської системи та зниження ризиків, на які банк може бути підданий через свою участь у банківській групі. Це досягається шляхом регулювання, моніторингу та контролю за ризиками банківської групи згідно з визначенням Національним банком порядком.

Міжнародною правовою основою для здійснення консолідованого банківського нагляду є:

- Регламент (ЄС) № 575/2013 Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26 червня 2013 року, що стосується пруденційних вимог до кредитних установ та інвестиційних фірм;
- Директива 2013/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26 червня 2013 року, що визначає доступ до діяльності кредитних установ і встановлює пруденційний нагляд за ними;
- Базельська угода та Базельські принципи.

Крім того, багато країн-членів Європейського економічного співтовариства, а також США, Канада, Австралія, Казахстан та Таджикистан використовують власні закони та нормативи для контролю банків на консолідованій основі.

Аналіз міжнародного досвіду показав, що основні принципи консолідованого банківського нагляду були закладені в зазначених документах, які, з урахуванням практичного досвіду їх застосування, постійно вдосконалюються країнами Європейського економічного співтовариства.

З огляду на зарубіжний досвід, загальна оцінка ефективності консолідованого нагляду ґрунтується на аналізі кількісних і якісних показників, використовуючи різні джерела інформації. Кількісна оцінка консолідованого нагляду є обов'язковою відповідно до законодавства ЄС, і включає оцінку елементів банківських операцій. Щоквартальні звіти об'єднують дані про активи, пасиви та позабалансові позиції, що дозволяє відповідальним особам банківської групи здійснювати стандартний нагляд за всіма аспектами діяльності групи.

Кількісний аналіз наглядовими органами є однією з основних рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду.

Згідно з нормативними документами Базеля, консолідований нагляд за фінансовими групами є ключовим елементом загальної системи банківського нагляду. Зокрема, в Основних принципах ефективного банківського нагляду Базель виділяє Принцип 12 «Консолідований нагляд», який визначає вимогу щодо здійснення нагляду за банківськими групами на консолідованій основі.

Консолідація є основою для створення ефективного механізму ризик-орієнтованого нагляду. Однак процес консолідованого нагляду, який застосовується для оцінки фінансового стану та стабільності банківських груп чи окремих банків-учасників, варіюється в залежності від національних особливостей фінансового сектору, його масштабів та напрямків розвитку.

Нагляд за міжнародними банківськими групами здійснюється відповідно до принципів, визначених Базельським комітетом. Основні принципи консолідованого банківського нагляду включають: створення попередніх умов для ефективного нагляду; ліцензування та структура, де ліцензуючий орган має

право встановлювати критерії та відхиляти заявки від установ, які не відповідають стандартам; нагляд повинен мати повноваження для розгляду та відхилення пропозицій щодо передачі власності або контрольних пакетів акцій у банках стороннім особам; встановлення реалістичних мінімальних вимог щодо достатності капіталу для всіх банків; оцінка практик та процедур банку в сфері надання кредитів і інвестицій; забезпечення того, щоб банки мали адекватну політику, практики та процедури для оцінки якості активів та резервів на покриття можливих втрат; нагляд повинен гарантувати, що банки мають ефективні інформаційні системи управління, що дозволяють виявляти концентрацію активів у портфелі [41, с. 24].

У США еволюція регулятивно-наглядової діяльності та інструментів нагляду почалася ще за часів Великої депресії та банківської кризи, що стало основою для розвитку чотирьох основних підходів до її реалізації: інституційного, функціонального, інтегрованого та змішаного. Незалежно від обраного підходу, основні інструменти нагляду, застосовувані уповноваженими органами різних країн, схожі і включають такі дії: встановлення регуляторних вимог (економічні нормативи, якість корпоративного управління та управління ризиками, вимоги до керівників тощо) та контроль за їх дотриманням; постійний моніторинг, вивчення звітності та фінансового стану банку; періодичні інспекції та перевірки діяльності банку (щорічні аудиторські перевірки).

Варто зазначити, що консолідовані пруденційні звіти повинні подаватися регулярно для спрощення оцінки фінансової групи. Усі засновники фінансових груп або підгруп та холдингових компаній зобов'язані надавати зведену інформацію про активи і пасиви, доходи та витрати, інвестиції, кредити та заборгованість клієнтів, достатність капіталу та інше. Відповідальні особи також повинні подавати дані з питань корпоративного управління, ризик-менеджменту і внутрішнього контролю.

Сьогодні основними моделями банківського нагляду в зарубіжних країнах є одноосібна, змішана та опосередкована моделі. У рамках одноосібної моделі всі повноваження в сфері нагляду та регулювання банківської діяльності зосереджені

в руках центрального банку. Таку модель застосовують Греція, Іспанія, Португалія, Росія, Румунія та Україна.

Змішана модель передбачає виконання наглядових функцій спеціалізованим органом або органом, до складу якого входить центральний банк. Цей підхід використовується в Китаї, Норвегії, Фінляндії, Франції.

Опосередкована модель передбачає, що наглядові функції виконуються незалежним спеціалізованим органом або органом за участю Міністерства фінансів, при обмеженому впливі центрального банку. Ця модель характерна для таких країн, як Австрія, Великобританія, Данія, Німеччина та Швеція, де нагляд за фінансовим ринком здійснює один орган.

Організаційна структура органів регулювання та нагляду за банківськими групами в різних країнах має значні відмінності. Серед основних моделей організації банківського нагляду можна виділити:

Гібридну модель або модель «двох вершин», за якою регулювання та нагляд здійснюються центральним банком разом з іншим державним органом. Цей підхід застосовується у Франції, Італії, Німеччині, США та Японії.

Секторну модель, де центральний банк виконує функції регулювання та нагляду. Така модель використовується в Україні, Великобританії, Греції, Іспанії, Португалії та Швейцарії.

Модель єдиного нагляду, при якій наглядові функції виконуються мегарегулятором або органами нагляду, що відокремлені від центрального банку. Цей підхід характерний для Польщі, Австрії, Данії, Канади та Норвегії.

Наприкінці 2012 р. голови держав і урядів 27 країн – членів Європейського оюзу ухвалили рішення про створення Європейського банківського союзу, яке набуло чинності з осені 2014 р., що знаменує собою поглиблення європейської фінансової інтеграції, революційну зміну архітектури європейської банківської системи, а також створення єдиного наглядового механізму [6, с. 130].

Гібридна модель, або модель «двох вершин», передбачає розподіл обов'язків наглядових органів на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників і на регулювання бізнесу у фінансовій сфері [9].

Модель єдиного нагляду базується на концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі. Вона охоплює своєю діяльністю всіх суб'єктів, що діють на фінансовому ринку в кожному аспекті їх діяльності [7, с. 150]. Дана модель є найбільш оптимізованою та поширеною у розвинутих країнах ЄС. Окрім того, багато європейських країн протягом останніх років відмовились від секторної моделі нагляду на користь моделі єдиного нагляду.

Спостерігається зв'язок між рівнем концентрації банківського капіталу в країні та обраною моделлю нагляду. Зокрема, чим вищий рівень концентрації банківського капіталу, тим більш доцільним є використання моделі єдиного нагляду (консолідованої моделі).

За останні роки на міжнародному рівні виникла тенденція до розширення повноважень центральних банків окремих країн у сфері банківського нагляду. Налагодження взаємодії між Центральним банком і наглядовим органом здійснюється через меморандуми про взаєморозуміння, створення комітетів і підписання угод про співпрацю.

На сьогодні в багатьох європейських країнах вже функціонують єдині регулятори фінансового сектора, зокрема в Австрії, Данії, Німеччині, Словаччині, Швейцарії, Франції та інших.

Контроль за банками на консолідованій основі в багатьох європейських країнах здійснюється згідно з єдиними законодавчими нормами, що закріплені в директивах та регламентах, і є обов'язковими для виконання всіма учасниками ринку. Проте кожен регулятор держави – члена ЄС може приймати власні регуляторні акти, які враховують національні особливості фінансового ринку, але ці правила можуть бути менш жорсткими, ніж вимоги, встановлені директивами та регламентами Європейського центрального банку.

Нагляд за фінансовими конгломератами у Франції поки що перебуває на етапі впровадження. Консолідовану звітність фінансові конгломерати подають один раз на рік, і вона схожа на звітність банківських груп, включаючи інформацію про пов'язані особи.

Щодо моделі нагляду в країні, то наразі застосовується так звана «секторна» трирівнева модель регулювання та нагляду за фінансовим сектором. За цією моделлю, національний банк країни здійснює регулювання та нагляд за банківськими установами, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг – за небанківськими фінансовими установами, а Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку – за ринком фінансових послуг.

3.2. Оцінювання фінансової стійкості банківських установ в аспекті надійності депозитних вкладів

Фінансова стійкість банку значною мірою залежить від його взаємодії з вкладниками. В умовах недовіри до банківських установ основним критерієм стають показники ліквідності, які визначаються обсягами грошових коштів, доступних банку.

Оцінка надійності банківських депозитів здійснюється на основі статистичних даних банківських звітів та інших джерел інформації, що дозволяють оцінити ймовірність повернення вкладів. Отримана оцінка буде достовірною тільки за умови відсутності панічних настроїв серед вкладників, включаючи інформаційні атаки на банк, які можуть призвести до значного погіршення його репутації та спровокувати відтік вкладів. Також важливо враховувати відсутність умисного виведення коштів власниками банку, що могло б призвести до банкрутства.

Під час оцінки надійності депозитних вкладів доцільно розглянути такі групи кількісних показників:

- ліквідність та платоспроможність;
- якість ресурсної бази;
- якість активів;
- капіталізація;
- ефективність діяльності.

Для визначення рівня надійності депозитних вкладів необхідно також враховувати такі фактори:

- виконання банком економічних нормативів;
- склад акціонерів, правління та наглядової ради банку;
- належність банку до фінансово-промислових груп;
- можливість залучення зовнішнього фінансування від акціонерів або Національного банку України;
- наявність негативної інформації в інтернеті чи ЗМІ, що може вплинути на репутацію банку та спричинити відтік вкладів;
- встановлення обмежень на зняття коштів або видачу депозитних вкладів частинами, наявність інформації про затримку платежів тощо;
- інші фактори, які можуть вплинути на надійність депозитів, зокрема чутливість до політичних ризиків.

1. Показники ліквідності та платоспроможності

Для оцінки рівня ліквідності та платоспроможності банку пропонується використовувати наступні показники:

- невідповідність строків погашення активів та пасивів. Згідно з формою статистичної звітності 631.01 «Звіт про структуру активів та пасивів за строками» [54], слід розрахувати коефіцієнти GAP розривів для строків «на вимогу», «до 31 дня» та «до 1 року». Активи та пасиви вважаються збалансованими, якщо значення коефіцієнта GAP для відповідного періоду не перевищує $\pm 10\%$. Значне розбалансування за строками погашення активів і пасивів може збільшити чутливість банку до відсоткових ризиків і ризиків ліквідності;

- загальна оцінка ліквідності балансу банківської установи.

Для цього розраховується частка високоліквідних активів (ВЛА) в чистих активах банку. ВЛА поділяються на два класи:

- ВЛА первинних резервів ліквідності;
- ВЛА вторинних резервів ліквідності.

До ВЛА первинних резервів ліквідності відносяться: готівка та банківські метали (включаючи дорожні чеки), кошти в НБУ на вимогу, кореспондентські рахунки в інших банках. До ВЛА вторинних резервів ліквідності включаються: строкові кошти в НБУ, казначейські та інші цінні папери, що підлягають рефінансуванню в НБУ, а також депозитні сертифікати, емітовані НБУ.

Варто зазначити, що при включенні коштів на кореспондентських рахунках інших банків у склад високоліквідних активів, при наявності відповідної інформації необхідно ретельно аналізувати склад банків-контрагентів. Також, у разі відкриття кореспондентських рахунків у банках-нерезидентах, важливо оцінити, чи співвідноситься сума коштів на коррахунках з розміром власного капіталу або обсягом коштів, залучених від пов'язаних осіб. Якщо такі кошти враховуються у складі високоліквідних активів, це може значно спотворити розрахунки показників ліквідності, що, в свою чергу, призведе до неправильних кінцевих результатів.

- коефіцієнт швидкої ліквідності, який відображає здатність банку виконувати свої поточні зобов'язання без залучення додаткових коштів.

Коефіцієнт швидкої ліквідності обчислюється за формулою:

(Каса + коррахунок в НБУ + НОСТРО рахунки + кошти на умовах овернайт) - (ЛОРО рахунки + кошти на умовах овернайт) / Поточні зобов'язання.

Мінімальний допустимий діапазон цього коефіцієнта, на нашу думку, становить 50–60%;

- кількість випадків недорезервування.

Згідно з даними форми статистичної звітності 381A.03 «Довідка про залучені кошти та стан перерахування коштів обов'язкових резервів на окремий рахунок у НБУ» [8], можна оцінити кількість випадків недорезервування коштів під час контролю за щоденними залишками. Постійні порушення норм резервування вказують на можливі проблеми з ліквідністю у банку.

У разі порушення НБУ застосовує штрафні санкції та інші заходи впливу. Окрім того, при аналізі варто враховувати факт регулярного залучення банком

коштів рефінансування від НБУ, що зазвичай свідчить про дефіцит власних коштів для формування щоденних резервів.

- коефіцієнт короткострокової ліквідності, який оцінює здатність банку виконувати зобов'язання як за поточними рахунками, так і за частиною строкових клієнтських вкладів, а також за частиною позабалансових зобов'язань.

Коефіцієнт короткострокової ліквідності розраховується таким чином:
$$\frac{\text{Високоліквідні активи} + \text{надані кредити строком погашення на вимогу, скориговані на резерви} - \text{прострочені кредити строком погашення на вимогу}}{(\text{Поточні зобов'язання} + \frac{1}{2} \text{ наданих зобов'язань з кредитування} + \frac{1}{2} \text{ короткострокових зобов'язань})}$$

Окрім того, якщо існують невиконані зобов'язання перед клієнтами з вини банку, рейтинг надійності депозитів знижується до найнижчого рівня.

2. Показники якості ресурсної бази

Для оцінки ресурсної бази банку пропонується використовувати такі показники:

- рівень концентрації ресурсної бази за основними кредиторами (ТОП-10 кредиторів).

На нашу думку, висока концентрація ресурсної бази за основними кредиторами обмежує фінансову гнучкість банку та значно збільшує його чутливість до ризику ліквідності. Оптимальний діапазон значень цього коефіцієнта складає 20–30%;

- коефіцієнт клієнтської бази, який показує частку коштів клієнтів на поточних рахунках у загальних зобов'язаннях банку;

- частка коштів фізичних осіб у пасивах та співвідношення коштів, залучених від фізичних осіб, до регулятивного капіталу.

У разі виникнення панічних настроїв на ринку населення має тенденцію вилучати власні заощадження. На нашу думку, значення «співвідношення коштів фізичних осіб до регулятивного капіталу» не повинно перевищувати 200%, а оптимальним діапазоном для показника «частка коштів фізичних осіб у пасивах» є 25–30% (якщо банк не є спеціалізованим на обслуговуванні роздрібного

бізнесу). Якщо на балансі банку є значний обсяг «дзеркальних» операцій (включаючи міжбанківський ринок), при розрахунку коефіцієнта доцільно враховувати тільки співвідношення коштів фізичних осіб до регулятивного капіталу.

- Залежність банку від залучених коштів на міжбанківському ринку.

Іноді трапляються ситуації, коли доступ до коштів на міжбанківському ринку може бути обмежений, тому банківська установа повинна мати стабільну ресурсну базу для ведення діяльності. Для визначення рівня залежності банку від коштів міжбанківського ринку пропонуємо розраховувати такий показник: сальдо за міжбанківськими операціями / (Пасиви – власний капітал – кошти у філіях).

3. Показники якості активів

Для оцінки якості активів банківської установи пропонуємо використовувати такі показники:

- рівень концентрації клієнтського кредитного портфеля за основними позичальниками (ТОП-10 позичальників) та співвідношення ТОП-10 найбільших кредитів до регулятивного капіталу.

Висока концентрація кредитного портфеля за основними позичальниками збільшує чутливість банку до кредитного ризику, що може призвести до збиткової діяльності та зниження рівня капіталізації. Максимально допустимий діапазон для частки ТОП-10 найбільших кредитів у портфелі становить 20–30%, а співвідношення ТОП-10 найбільших кредитів до регулятивного капіталу не повинно перевищувати 200%;

- частка простроченої заборгованості в клієнтському кредитному портфелі.

Наявність значного обсягу простроченої заборгованості в кредитному портфелі банку може свідчити про недостатню ефективність управління кредитними ризиками, недоліки в методиках тощо. Рекомендоване максимальне значення цього показника не повинно перевищувати 10%;

- рівень покриття фактично сформованими резервами клієнтського кредитного портфеля та простроченої заборгованості.

Наявність достатнього обсягу сформованих резервів у банку частково знижує його чутливість до кредитного ризику. Рекомендоване значення рівня покриття резервами простроченої заборгованості має перевищувати 100%.

4. Рівень капіталізації банку

Для оцінки рівня капіталізації банківської установи пропонується використовувати такі показники:

- коефіцієнт фінансової незалежності відображає здатність банку витримувати ринкові коливання та розраховується як відношення власного капіталу до чистих зобов'язань банку. Оптимальним значенням цього коефіцієнта вважається показник не менше 15%;

- коефіцієнт захищеності залучених коштів клієнтів власним капіталом визначає рівень захищеності коштів клієнтів банку власним капіталом і розраховується як відношення суми депозитів до власного капіталу банку. Позитивним є стабільно низьке значення цього показника або його невелике зниження. Рекомендованим максимумом є дев'ятикратне перевищення депозитів над власним капіталом банку.

Слід зазначити, що при оцінці рівня капіталізації банку важливо враховувати якість власного капіталу, зокрема його структуру та чи не має він кредитного характеру.

5. Оцінка ефективності діяльності

Для оцінки ефективності діяльності банківської установи пропонується використовувати такі показники:

- коефіцієнт ефективності діяльності відображає здатність банку покривати загальноадміністративні та інші операційні витрати за рахунок чистого операційного доходу від основної діяльності. Мінімально рекомендований діапазон значень цього коефіцієнта, на нашу думку, складає 100–120%;

- чиста процентна маржа показує співвідношення чистого процентного доходу банку до середньої величини процентних активів.

Цей коефіцієнт дозволяє оцінити здатність банку генерувати прибуток від різниці між процентними ставками у вигляді доходу як відсоток від середніх

активів. Мінімально рекомендований діапазон значень, на нашу думку, становить 4–4,5 %.

Після проведення скорингового аналізу отриману оцінку потрібно коригувати з урахуванням якісних факторів, таких як склад акціонерів, позиція банку на ринку, його репутація, новини в ЗМІ та ін. Таким чином, комплексний аналіз надійності депозитів банківських установ має враховувати не лише кількісні показники, а й якісні аспекти.

Повністю автоматизувати процес оцінки надійності депозитних вкладів, навіть за наявності скорингової системи, неможливо. Для кожної банківської установи, фінансова стійкість якої аналізується, результати комп'ютерного скорингу у вигляді підсумкової бальної оцінки за кількісними фінансовими показниками повинні бути перевірені експертами. Інтегральна рейтингова оцінка надійності депозитів може бути визначена лише після обговорення та рішення експертів (наприклад, аналітиків рейтингового агентства), які не лише оцінюють фінансово-господарський стан банку, а й здійснюють ретельний моніторинг всього інформаційного простору щодо цього банку. Водночас варто зазначити, що навіть при проведенні комплексної рейтингової процедури відповідно до кращих стандартів рейтингування, точність оцінки надійності банку вітчизняними реаліями може бути знижена. Це пов'язано з тим, що фінансова та статистична звітність банку може бути навмисне викривлена. Крім того, існуюча звітність відображає лише минулі результати, на основі яких слід робити прогнози, що завжди ставить під питання точність і достовірність таких прогнозів.

3.3. Експрес-діагностування фінансової стійкості банків на основі застосування методів непараметричної статистики

У порівнянні з іншими підприємствами комерційні банки здійснюють більш ризиковану діяльність, оскільки в основному працюють з коштами, залученими від вкладників та кредиторів. Тому в умовах системної кризи важливо здійснювати діагностику фінансової стійкості банків як на рівні самих банків, так

і з боку регуляторів, потенційних клієнтів та контрагентів. Однак на сьогодні більшість методичних підходів до оцінки фінансової стійкості банків базуються на внутрішній управлінській інформації, що обмежує їх застосування зовнішніми користувачами, або ж вимагають високого рівня професійної підготовки та значного часу для виконання аналітичних процедур, що є перешкодою для їх використання серед ширшого кола користувачів. Тому пропонується науково-методичний підхід до експрес-діагностики фінансової стійкості банків, який базується на доступній інформаційній базі — фінансовій звітності та дає змогу оперативно визначити фінансовий стан банку і прийняти відповідні управлінські рішення.

Для цілей експрес-діагностики, з урахуванням попередніх розробок [40, с. 453], пропонується наступна класифікація видів фінансової стійкості банку залежно від рівня загроз стійкому функціонуванню:

а) нормальна стійкість — означає стабільну діяльність банку, при якій він своєчасно та повністю розраховується за свої зобов'язаннями, а його діяльність забезпечує стабільний та високий рівень рентабельності;

б) нестійкий фінансовий стан — в діяльності банку спостерігаються затримки в розрахунках з клієнтами та контрагентами, відбувається розбалансування грошових потоків та зниження рентабельності;

в) фінансова криза — спостерігається низький рівень ліквідності та платоспроможності банку через постійні неплатежі за зобов'язаннями, а банк отримує значні збитки в результаті своєї діяльності.

Варто зазначити, що в міжнародній практиці для оцінки фінансової стійкості банків часто застосовуються різні моделі прогнозування банкрутства та раннього виявлення фінансових криз, зокрема logit-моделі, probit-моделі, дискримінантні та регресійні моделі. Останнім часом також популярні методи діагностики фінансової стійкості банків та прогнозування криз, такі як якісний аналіз (побудова графіків і діаграм), економетричний аналіз (моделі бінарного та множинного вибору), а також непараметрична статистика (розрахунок індикаторів фінансової стійкості банку).

Щоб система показників фінансової стійкості банку була ефективною, дослідження слід проводити в тривимірному просторі «період дослідження – об’єкти дослідження – показники».

Вибір періоду дослідження за «сигнальним» підходом передбачає тестування гіпотези H_0 , яка стверджує, що банк є фінансово стійким, у порівнянні з альтернативною гіпотезою H_1 , згідно з якою найближчим часом банку загрожує втрата фінансової стійкості, тобто фінансова криза.

Таким чином, період дослідження, в рамках якого будуть обиратися фінансові показники та створюватися інтегральний індикатор фінансової стійкості банку, передбачає збір та аналіз статистичних даних діяльності банку по окремих показниках протягом двох умовних часових горизонтів:

- період фінансової стійкості банку, що характеризується нормальною фінансовою стійкістю, коли банк своєчасно та повністю виконує свої зобов’язання і демонструє високий рівень прибутковості;

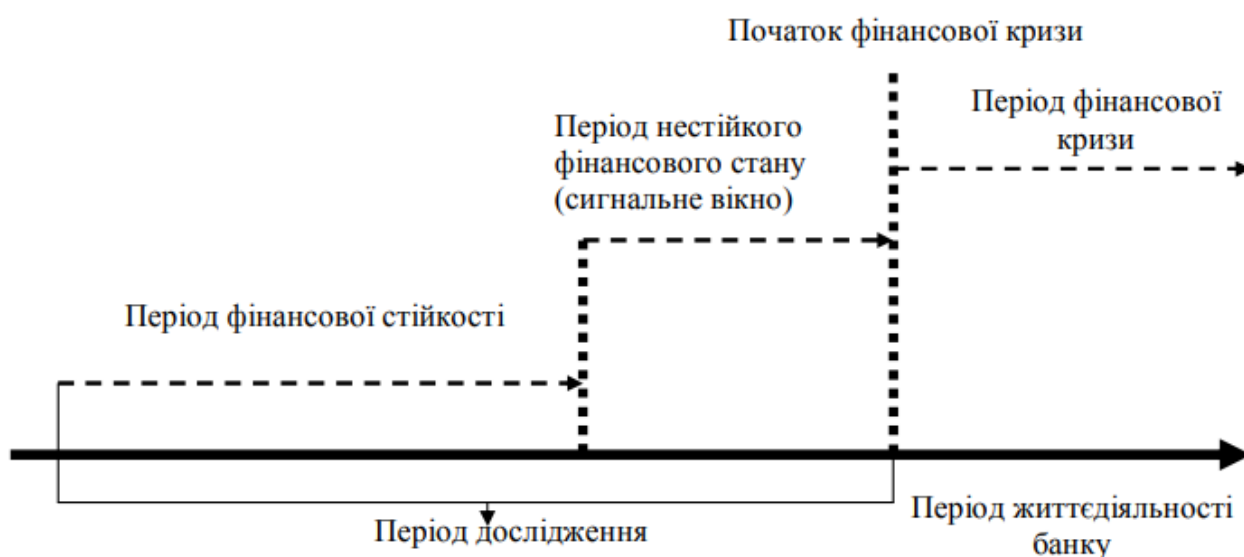

Рис. 3.1. Схема відображення періоду дослідження діяльності банку з використанням «сигнального» підходу

- період нестійкого фінансового стану або «сигнального вікна», який відповідає нестабільності, коли спостерігається зниження ліквідності та платоспроможності банку, а також значне зменшення рівня прибутковості.

Невірне реагування на таку ситуацію призводить до подальшої втрати фінансової стійкості та виникнення фінансової кризи (рис. 3.1.).

Для створення моделі експрес-діагностики фінансової стійкості банківської установи пропонуємо використовувати історичні статистичні дані, зокрема, фінансову звітність банків України за період системної фінансової кризи 2008-2009 років. Вибір цього часового горизонту обґрунтовано тим, що, на відміну від поточної системної фінансової кризи, тригерами якої стали політична нестабільність, жорстке адміністративне втручання регулятора в діяльність банків і процеси штучного «очищення» банківської системи, фінансова криза 2008-2009 років мала природний характер і була викликана фінансово-економічними факторами.

Кінцевою межею періоду дослідження (початок фінансової кризи банку) пропонується вважати квартал, в якому банк був офіційно визнаний неплатоспроможним відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [6]. Це буде основною ознакою втрати банком фінансової стійкості. У період 2008-2009 років визнання банку неплатоспроможним передбачало обов'язкове введення тимчасової адміністрації Національним банком України. Так, з 07.10.2008 по 16.10.2009 рр. тимчасова адміністрація була введена у 24 комерційні банки. Для ретроспективного аналізу та побудови моделі експрес-діагностики фінансової стійкості ми обрали банки, у яких тимчасову адміністрацію було введено в межах першого кварталу 2009 року. До них належать: ЗАТ «Промінвестбанк», ВАТ КБ «Надра», ТОВ «Укрпромбанк», АКБ «Національний кредит», ВАТ КБ «Причорномор'я», АКБ «Київ», ПАТ «Західінкомбанк», АКБ «Трансбанк», АКБ «Одеса-Банк», ПАТ «Родовід Банк», ВАТ Банк «БІГ Енергія», АБ «Банк регіонального розвитку». Ці банки представляють різні групи за обсягами активів, що дозволяє уніфікувати методику. Вихідні дані для аналізу були взяті з офіційного сайту Національного банку України [54].

Отже, кінцева точка «сигнального вікна» визначена на рівні першого кварталу 2009 року, а тривалість цього періоду складає три квартали. Відповідно,

період фінансової стійкості банку буде в два рази довшим за період нестійкого фінансового стану і триватиме шість кварталів, або півтора роки.

Щодо потенційних показників фінансової стійкості банку, які складають первинну вибірку, то це кількісні фінансові показники, що можуть бути розраховані на основі даних фінансової звітності. До них відносяться показники якості активів, ресурсної бази та ефективності діяльності банку. Загалом було обрано 37 показників для первинної вибірки.

Слід зазначити, що особливість «сигнального» підходу полягає в тому, що відбір показників з генеральної сукупності здійснюється на основі їх здатності адекватно «сигналізувати» про загрозу фінансової кризи в банку. Негативна динаміка значення показника повинна проявлятися вже в період «сигнального вікна». Сигнал виникає, коли показник перетинає аналітично визначене граничне значення. Важливо врахувати, що для деяких показників негативною динамікою є зменшення їх значення (показники-стимулятори), тоді як для інших — зростання їх значення (показники-дестимулятори).

Таким чином, низька капіталізація банків, суворя політика регулятора щодо «очищення» банківської системи України, складна економічна ситуація в країні та панічні настрої серед населення створюють постійну загрозу фінансовій стійкості будь-якої банківської установи.

Тому важливо впроваджувати в практичну діяльність банків превентивні науково-методичні підходи до експрес-діагностування їх фінансової стійкості. Запропонований підхід дозволить своєчасно виявити погіршення фінансової стійкості банку, оцінити ймовірність фінансової кризи та оперативно вжити заходів для її профілактики.

Цей підхід може бути застосований як на рівні комерційних банків будь-якої групи згідно з класифікацією Національного банку України, оскільки є універсальним, так і на рівні Національного банку України під час дистанційного нагляду за комерційними банками.

Висновки до розділу 3.

На сьогодні існує велика кількість рейтингових систем для оцінки діяльності банків. Однак більшість із них мають серйозні недоліки для зовнішніх користувачів, зокрема закритість методик, недостатньо комплексний аналіз банківської діяльності, відсутність повної і достовірної інформації щодо якісних показників тощо. Інформація, що надається в рейтингах банків, повинна бути комплексною, об'єктивною, достовірною, періодичною, зрозумілою та доступною для зовнішніх користувачів. Важливо, щоб рейтингові системи враховували основні показники, що відображають реальний фінансовий стан банку і формують достатній рівень довіри зовнішніх користувачів.

На нашу думку, потрібно розробити нову публічну рейтингову систему комплексної оцінки діяльності банків, яка базуватиметься на вдосконалених методиках та інформаційних базах для обчислення основних показників. Ця система має бути застосована незалежними професійними організаціями. Також важливо удосконалити нормативно-правове регулювання, щоб мінімізувати можливість надання неправдивої інформації банками та уникати фальсифікації рейтингів.

Проблеми рейтингових методик оцінки надійності банків можна усунути різними способами, залежно від причин їх виникнення. Наприклад, для усунення неадекватності методики поточної ситуації на ринку слід використовувати додаткові методи аналізу критеріальних значень показників (кореляційно-регресійний аналіз, метод дисперсії тощо). Щодо перевірки достовірності фінансової звітності банку, то вона має базуватись на обов'язкових нормах ліквідності, які повинні корелювати з іншими показниками балансу. Аналізуючи досвід вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері рейтингового оцінювання банків, можна визначити найбільш ефективні способи вирішення цих проблем.

З огляду на міжнародний досвід, основою організації консолідованого нагляду є створення системи контролю та нагляду за діяльністю фінансових

установ, а також нагляд за дотриманням нормативних і законодавчих вимог для впровадження ризик-орієнтованого підходу до консолідованого нагляду.

Більшість регулюючих органів базуються на законодавчих положеннях або меморандумах про співпрацю. Перспективою для покращення консолідованого банківського нагляду в Україні є поступове впровадження єдиної регуляторної системи для здійснення нагляду як за банківськими, так і за небанківськими фінансовими установами.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Банківський фінансовий моніторинг, який базується на врахуванні ризикових факторів, повинен працювати з метою прогнозування та попередження небезпечних явищ як на рівні окремого банку, так і в рамках банківського сектору країни. Він має забезпечувати центральний банк (НБУ) аналітичною інформацією та дозволяти контролювати внутрішню політику ризик-менеджменту кожного банку. Це є ключовим для ефективної протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, незаконним прибуткам та нелегальним банківським операціям.

Система методів оцінки фінансової стійкості банку має на меті комплексно аналізувати діяльність банку для об'єктивного оцінювання досягнутих фінансових результатів, виявлення резервів для підвищення прибутковості при прийнятному рівні ризику. Головна мета таких методів полягає у підвищенні ефективності управлінських процесів, спрямованих на збільшення ринкової вартості банку. Усі методи базуються на схожих показниках і нормативних значеннях, що використовуються вже протягом тривалого часу в банківській практиці. Різниця між методами оцінки полягає в історичних та структурних особливостях розвитку банківських систем у різних країнах: в одних країнах надають перевагу коефіцієнтним методам (наприклад, у Німеччині залишається основною система BAKIS), а в інших — рейтингам (США, Польща, Чехія, Україна та ін.).

Війна та пошкодження енергетичної інфраструктури призвели до зростання макроекономічних ризиків, що створює додатковий тиск на фінансові установи. Однак завдяки ефективному управлінню ризиками, зокрема реструктуризації кредитів, дотриманню нормативів та активній підтримці з боку Національного банку України, банківська система змогла зберегти свою фінансову стійкість. Попри серйозні економічні труднощі, позитивна динаміка зниження кредитних ризиків та покращення внутрішнього корпоративного управління дозволяють банкам адаптуватися до складних умов. Проте високий рівень непрацюючих

кредитів (NPL) та макроекономічна нестабільність залишаються важливими проблемами, які потребують подальшої уваги. У цих умовах основним завданням є забезпечення достатності капіталу банків для збереження операційної спроможності, стабільності валютного ринку, ефективного управління ліквідністю та прибутковістю банківської системи, що сприятиме підтримці фінансової стійкості галузі в умовах тривалих викликів.

Аналіз ризиків фінансової стійкості банківського сектору виявив як сильні, так і слабкі сторони, які можна зміцнити за допомогою ефективних рішень регулятора (наприклад, відновлення інструменту аналізу ризиків, що використовують багато центробанків для оцінки стійкості банків і банківської системи) та посилення функції ризик-менеджменту. Рекомендації щодо інструментів включають аналітику даних, статистичні моделі, автоматизацію банківських процесів, стрес-тестування ризиків, контроль лімітів фінансових ризиків, чітке розмежування прав, обов'язків та відповідальності між органами управління та підрозділами банку, а також відокремлення процесів виявлення та оцінки ризиків від процесів їх прийняття. Це дозволить банкам успішно відповідати на наявні й потенційні виклики.

На сьогодні існує безліч рейтингових систем для оцінки діяльності банків, однак більшість з них має суттєві недоліки для зовнішніх користувачів, зокрема через закриту методику, недостатньо комплексний аналіз та відсутність повної і достовірної інформації щодо якісних показників. Інформація в рейтингу банків повинна бути комплексною, об'єктивною, достовірною, періодичною, зрозумілою та доступною для зовнішніх користувачів. Важливо, щоб рейтингові системи враховували основні показники діяльності банку, які відображають його реальний фінансовий стан і забезпечують достатній рівень довіри з боку зовнішніх користувачів.

Ми вважаємо, що на основі вдосконалення методики та інформаційної бази обчислення основних показників слід розробити нову публічну рейтингову систему комплексної оцінки діяльності банківських установ України, яку зможуть застосовувати незалежні професійні організації. Також необхідно вдосконалювати

нормативно-правове регулювання для зменшення можливості подання неправдивої інформації банками та уникнення фальсифікації рейтингів.

Проблеми рейтингових методик оцінки надійності банків можна вирішити кількома шляхами, враховуючи причини їх виникнення. Наприклад, неадекватність існуючих методик для поточної ринкової ситуації можна усунути за допомогою додаткових методів аналізу критеріальних значень показників (кореляційно-регресійний аналіз, метод дисперсії тощо). Перевірка інформації фінансової звітності банку щодо її достовірності повинна базуватись на обов'язкових нормах ліквідності, що мають корелювати з іншими показниками балансу. Оцінюючи кращі практики вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері рейтингового оцінювання банків, можна визначити найбільш ефективні шляхи для вирішення цих проблем.

З огляду на те, що Національний банк України є основним органом, який здійснює оперативне державне регулювання стійкості банківської системи та інших сегментів фінансового ринку, вважаємо, що саме цій організації слід надати інструмент для ефективної реакції на виникаючі загрози.

Це питання вже обговорювалося в суспільстві та ЗМІ, але не отримало практичного втілення. Ми вважаємо, що доцільно врахувати досвід Центрального банку Литви, який має можливість блокувати сайти, що загрожують стабільності банківської системи країни. Такий крок узгоджуватиметься із загальною стратегією забезпечення стійкості, оскільки співробітники центрального банку усвідомлюють необхідність зниження рівня інформаційних загроз для фінансової стійкості сектору.

Що стосується оцінки економічного ефекту від цієї пропозиції, варто звернути увагу на збитки від діяльності шахрайських сайтів. Протягом минулого року було зафіксовано 72 тисячі випадків незаконних операцій з платіжними картами, що свідчить про значний потенціал економічного ефекту від покращення процесу державного регулювання.

Отже, можна виокремити три напрями для підвищення ефективності державного регулювання стійкості банківської системи. По-перше, необхідно

виключити валютні депозити із системи гарантування банківських вкладів. По-друге, важливо надати регулятору можливість блокувати сайти, які рекламують незаконні фінансові організації або програми, що намагаються вкрати дані для інтернет-банкінгу та здійснюють інші деструктивні дії. По-третє, доцільно заборонити кредитування за схемою P2P.

На даний момент банківська система України поступово виходить з кризи: зменшилася кількість неплатоспроможних банків, зросла прибутковість, підвищився рівень капіталізації, а також Національний банк України спростив процедури рекапіталізації та реорганізації банків, запровадив нові інструменти підтримки ліквідності і нові вимоги до розрахунку кредитного ризику банків. Банківські установи повинні впроваджувати ефективні стратегії розвитку, застосовувати інновації у банківському секторі, відновлювати довіру підприємств та формувати позитивний імідж, щоб уникнути негативного впливу фінансової кризи на банківсько-фінансовий сектор. Запобігання її наслідкам має стати стратегічною метою управління ризиками банківських установ, які зацікавлені в стабільній роботі банківської системи та економіки, а також Національного банку та уряду країни. Важливо при цьому дотримуватись принципів системної координації та регулювання, комбінуючи прямі і непрямі механізми регулювання грошового ринку, оскільки їх показники впливатимуть на створення сприятливого макроекономічного середовища для стабільності та ефективної роботи банківської системи, яка є основним фінансовим посередником у розвитку економіки країни.

Створення стабільної, гнучкої та ефективної банківської інфраструктури є одним з ключових завдань економічної реформи країни. Робота над розробкою механізмів забезпечення стабільності банківської системи України є важливою на сьогодні і залишатиметься актуальною в майбутньому. Окрім економічних труднощів, цей процес ускладнюється й соціальними проблемами: постійні зміни законодавчої бази, зростання злочинності та прагнення банкірів до швидкого прибутку. Зрозуміло, що лише оголошення про відкриття нової кредитної установи недостатньо. Вся система комунікації в банківській сфері, принципи

взаємодії з клієнтами та банками потребують кардинальних змін. Психологія працівників банків має бути трансформована, а новий банкір повинен бути високоосвіченим, обдуманим, активним і готовим до раціонального управління ризиками. Це вимагає часу. Важливо вивчити міжнародний досвід та відновити втрачені раціональні принципи роботи кредитних установ, що підтверджені багатовіковим досвідом фінансового ринку.

Ресурси для підвищення фінансової стійкості банку полягають у забезпеченні виконання певних норм і правил як для окремих банків, так і для банківської системи в цілому, таких як:

- підвищення ефективності та якості аналізу і оцінки фінансової стійкості банківських установ;
- збільшення капіталу банку;
- розширення спектру банківських послуг;
- вдосконалення системи страхування вкладів;
- забезпечення правового захисту всіх видів банківської діяльності;
- розширення практики оцінки ризиків.

Основними напрямками розвитку, конкурентоспроможності та фінансової стійкості банків є:

- реорганізація середніх і малих банків шляхом злиття;
- проведення структурних змін для підвищення рівня капіталізації великих банків та покращення якості активів;
- підвищення ефективності діяльності банків шляхом кредитування та надання послуг реальному сектору економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України із змінами і доповненнями від 15 травня 2017 р.
URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к96-вр>.
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України зі змінами і доповненнями від 07.12.2000 р. №2121-III. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
3. Господарський кодекс України із змінами та доповненнями від 2003 р. № 436-15. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України зі змінами і доповненнями від 07.12.2000 р. №2121-III. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
5. Про інвестиційну діяльність : Закон України зі змінами і доповненнями від 18.09.1991р. № 1560-XII. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1560-12&print=1>
6. Про іпотеку : Закон України зі змінами і доповненнями від 05.06.2003р. № 898-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=898-15>
7. Про Національний банк України : Закон України зі змінами і доповненнями від 20.05.1999 р. №679-XIV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>
8. Про спрощення процедур капіталізації та реорганізації банків : Закон України зі змінами і доповненнями від 23.03.2017 р. № 1985-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1985-19>
9. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : методичні рекомендації, схвалені Правління Національного банку України зі змінами і доповненнями від 02.08.2004 № 361. URL : http://uazakon.com/documents/date_1i/pg_imchsx/index.htm.
10. Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників : постанова Правління НБУ зі змінами і доповненнями : прийнята

27.06.2008 року № 189 / Національний банк України. – Офіційний текст. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0845-08>.

11. Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ зі змінами і доповненнями від 30.06.2016 № 351. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>

12. Про затвердження інструкції про порядок регулювання банківської діяльності в Україні : Постанова НБУ зі змінами і доповненнями від 28.08.2001 № 368. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>

13. Про затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року : Постанова Правління НБУ зі змінами і доповненнями від 18.06.2015 №391. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>

14. Про затвердження Положення про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні : Постанова Правління НБУ зі змінами і доповненнями від 11.12.2014 №806. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0806500-14>

15. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Інструкція, затверджена постановою Правління НБУ зі змінами і доповненнями від 28.08.2001 № 368. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

16. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України : Постанова Верховної Ради України зі змінами і доповненнями №259 від 30.04.2009. URL : www.rada.gov.ua.

17. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: Постанова НБУ зі змінами і доповненнями URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09>

18. Про активізацію кредитування в Україні: Рішення Ради НБУ зі змінами і доповненнями від 13.12.2017 № 59-рд URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr059500-17>

19. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими

операціями: Затверджено Постановою правління Національного банку України зі змінами і доповненнями від 25.01.2012 р. № 23 URL : <http://zakon5.rada.gov.ua>

20. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник. 2-е вид. К. : ЦУЛ, 2015. С. 110-136.

21. Банківський менеджмент: питання теорії та практики : монографія / О.А. Криклій, Н.Г. Маслак, О.М. Пожар та ін. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. 152 с.

22. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум : Навч.-метод.посібник. К.: Алерта, 2005. 158 с.

23. Коцовська Р.Р., Павлишин О.П., Хміль Л.М. Банківські операції : Навч.посібник. К.: УБС НБУ: Знання, 2010. 390 с.

24. Васюренко О. В. Банківські операції: навч. посіб. 4-те вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2004. 324 с.

25. Васюренко О. В., Федосік І. М. Ресурсний потенціал комерційного банку : Банківська справа. 2002. № 1. С. 58–64.

26. Волошин І. Оптимальне управління роздрібним кредитуванням банку // Вісник Національного банку України. 2015. №5. С. 22-27.

27. Воробець Л.В. Поняття банківського кредиту та кредитних операцій банку // Право України. 2002. № 12. С. 62-65.

28. Воробйова О. І. Основи формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу банків України // Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 20. С. 3–54.

29. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності : підручник /за ред. А. М. Герасимовича. К. : КНЕУ, 2003. 599 с.

30. Герасимович А. М. Коефіцієнтний аналіз ліквідності балансу банку // Вісник КЕФ К ЕУ ім. В. Гетьмана. 2011. № 1. С. 17-26.

31. Грабар І. Кредитні операції: поняття, види й юридичні підстави їх здійснення // Фінансове право. 2015. № 4. С. 64-68.

32. Дзюблюк О. Актуальні проблеми розвитку банківської системи України // Банківська справа. 2016. № 1. С.3-32.

33. Дзюблюк О.В. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання : монографія / За ред. д. е. н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 384 с.

34. Довгань Ж. М. Ресурси комерційного банку: сформування та управління : автореф. дис. ... канд. екон.наук : спец. 08.04.01 / Ж. М. Довгань ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. 19 с.

35. Заславська О. Аналіз кредитно-інвестиційної діяльності українських банків // Економіка. Тернопільський національний економічний університет. – 2012. – № 4. URL: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.economy-ternoopil.com%2Ffiles%2F2012%2F04%2F04_01%2F04_01_04.pdf

36. Іванилова О. А. Удосконалення інструментарію управління портфелем активів комерційного банку // Вісник Запорізького національного університету. 2015. № 2. С. 210-216.

37. Карчева Г. Т. Ефективне управління активами і пасивами – необхідна умова фінансової стійкості банку // Науковий вісник ЧДІЕУ. 2012. № 1. С. 240-249.

38. Карчева Г.Т. Оцінка ефективності управління активами і пасивами банків України. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgi_irbis_64.exe?C21COM=-&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econprog_2011_1_8.pdf

39. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках України. К.: КНЕУ, 2001. 636 с.

40. Косова Т.Д. Аналіз банківської діяльності: Навч.посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 486 с.

41. Коцовська Р. Р. Банківські операції : навч. посібник. К.: УБС НБУ ; Знання, 2010. 390 с.

42. Леонов С. В. Банківське інвестування: взаємозв'язок економічних категорій // Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпропетровськ. 2008. Том 1. с. 59-61.

43. Литвин Н.Б. Фінансовий облік у банках (у контексті МСФЗ). К.: «Хай-Тек Прес», 2010. 608 с.
44. Луців Б. Л. Інвестиційна політика банків: навч. посіб. Тернопіль : Екон. думка, 2010. 266 с
45. Луців Б. Л. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.04.01 // Тернопільський держ. економічний ун-т. Тернопіль. 2005. 29 с.
46. Луців Б. Особливості ресурсного забезпечення комерційних банків України // Вісник ТНЕУ. 2012. № 2. С. 89–102.
47. Ляхова О. О. Кредитно-інвестиційний портфель банків та його вплив на фінансування інвестиційних проектів в Україні- Гроші, фінанси і кредит // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2011. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/47670/13Lyakhova.pdf?sequence=1>
48. Мамонов Г.В. Шляхи оптимізації кредитно-інвестиційної діяльності банків України. URL: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Ffirbisnbuv>.
49. Міщенко В. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // Вісник НБУ. 2013. № 5. С. 12–17.
50. Міщенко В. Сучасна практика споживчого кредитування в Україні // Вісник НБУ. 2013. № 11. С. 3-9.
51. Мороз А. М. Банківські операції : підручник. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. К. : КНЕУ, 2000. 384 с.
52. Національний банк України. URL : <http://www.bank.gov.ua>
53. Облік і аудит у банках: навч. підруч. / за ред. О.Г. Коренева, Н.Г. Слав'янська. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 493 с.
54. Огородник В. В. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України за умов фінансової нестабільності та фактори впливу на неї // Регіональна економіка. 2012. № 1. С. 161-169.
55. Петрук О. М. Банківська справа : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ф. Ф. Бутинця. К. : Кондор, 2004. 461 с.

56. Пірог В. В. Оцінювання якості кредитного портфеля банків з урахуванням виконання економічних нормативів НБУ // Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 5. С. 228-235.

57. Подчесова В.Ю. Управління банківськими ризиками: опорний конспект лекцій. Харків: ХІБС УБС НБУ, 2014. 83 с.

58. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками : навч. посіб. КНЕУ. 2016. С. 245-265.

59. Рябініна Л.М., Няньчук Н.Ю., Ухлічева Л.І. Банківські операції : навчальний посібник. Одеса: ОДЕУ, 2011. 536 с.

60. Савлук М. І. Гроші та кредит : підручник. / за заг. ред. М. І. Савлука. – 3-тє вид., переробл. і допов. К. : КНЕУ, 2002. 598 с.

61. Сирота А.І. Поняття «банківська операція» та «кредитна операція» // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки 2014. Випуск 4. Том 2. С. 127-130.

62. Спьяк Г.І. Облік і аудит у банках. К.: Атіка, 2004. 328 с.